

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ОДЕСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ЕКОЛОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

Факультет магістерської підготовки
Кафедра екологічного права і контролю

МАГІСТЕРСЬКА КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА

на тему: «Світовий досвід створення і утримання природоохоронних територій»

Виконала студентка 2 курсу
групи МЕК - 18
Дмитрієнко Кристини Юріївни
Спеціальності 101 «Екологія»
Освітня програма «Екологічний
контроль і аудит

Керівник д.геогр.н., проф.
Лоева Інеса Дмитріївна

Рецензент: д.геогр.н., професор
Польовий Анатолій Миколайович

Одеса – 2019

АНОТАЦІЯ

Магістерська робота на тему: «Світовий досвід створення і утримання природоохоронних територій».

Тема є актуальною, оскільки поглиблення світової екологічної кризи загострює проблему збереження природних екосистем. Створення та подальше утримання природоохоронних територій сприяє збереженню біорізноманіття.

Метою роботи є аналіз досвіду країн Європейського Союзу щодо створення та утримання природоохоронних територій, дослідження механізмів розвитку, просторової організації та управління.

Завдання дослідження: узагальнення глобальних екологічних проблем сучасності; окреслення можливих шляхів збереження навколишнього природного середовища; аналіз історії розвитку заповідної справи в деяких країнах Європейського Союзу; охарактеризування сучасного стану природоохоронних територій деяких країнах Європейського Союзу.

Об'єкт дослідження : природно – заповідний фонд країн Європейського Союзу.

Предметом дослідження є вивчення умов створення і функціонування природно – заповідних територій країн Європейського Союзу.

Теоретичною основою дослідження стали законодавчі акти України, вітчизняні та іноземні наукові публікації, інформація з Інтернету.

Робота складається з трьох розділів, висновків та списку літератури. Загальний обсяг роботи 75 сторінок. При написанні роботи використано 37 літературних джерел.

Ключові слова: Європейський Союз, природно–заповідний фонд, природоохоронні території, міжнародно – правові акти, збереження довкілля.

ANNOTATION

Master's thesis on «World Experience in Establishment and Maintenance of Nature Conservation Areas».

The topic is relevant because the deepening of the global ecological crisis exacerbates the problem of conservation of natural ecosystems. The creation and further maintenance of nature conservation areas contributes to the conservation of biodiversity.

The purpose of the work is to analyze the experience of the European Union countries in the creation and maintenance of nature protection territories, to study the mechanisms of their development, spatial organization and management.

Research objectives: generalization of global environmental problems of today; outlining possible ways of preserving the environment; analysis of the history of conservation in some countries of the European Union; characterization of the current state of nature conservation areas in some countries of the European Union.

Object of study: natural reserve fund of European Union countries.

The subject of the study is the study of the conditions of creation and functioning of the nature reserves of the European Union countries.

The legislative basis of Ukraine, domestic and foreign scientific publications, information from the Internet became the theoretical basis of the research.

The work consists of three sections, conclusions and a list of references. The total volume of work is 75 pages. When writing the work, 37 literature sources were used.

Keywords: European Union, nature reserve fund, nature conservation areas, international legal acts, environmental protection.

ЗМІСТ

ПЕРЕЛІК СКОРОЧЕНЬ.....	7
ВСТУП	8
1 ГОЛОВНІ ЕКОЛОГІЧНІ ПРОБЛЕМИ СУЧАСНОСТІ	10
1.1 Забруднення природних ресурсів	10
1.2 Виснаження біологічного різноманіття	14
1.3 Накопичення відходів	16
1.4 Зміна клімату.....	17
1.5 Формування озонових дірок	19
2 ШЛЯХИ ЗБЕРЕЖЕННЯ ПРИРОДНОГО СЕРЕДОВИЩА.....	22
2.1 Формування екологічної свідомості населення – виховання, освіта....	25
2.2 Розвиток громадського екологічного руху.....	33
2.3 Міжнародна діяльність з збереження натуральних хутряних ресурсів	39
3 РОЗВИТОК ЗАПОВІДНОЇ СПРАВИ В ОКРЕМИХ КРАЇНАХ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ	49
3.1 Німеччина	50
3.2 Польща.....	56
3.3 Румунія	61
3.4 Угорщина.....	64
ВИСНОВКИ.....	69
ПЕРЕЛІК ДЖЕРЕЛ ПОСИЛАННЯ	71

ПЕРЕЛІК СКОРОЧЕНЬ

- АЕС – атомна електростанція;
ВОЗТ – Всесвітнє товариство захисту тварин;
ГДР – Германська Демократична Республіка;
ЄС – Європейське Співтовариство;
ЛОС – леткі органічні сполуки;
МСОП - Міжнародний союз охорони природи;
НДР – Німецька Демократична Республіка;
НЕЦУ – Національний екологічний центр України;
НУО – Національне українське об'єднання;
ООН – Організація Об'єднаних Націй;
ПЗФ – природно-заповідний фонд;
СМЗ – синтетичний миючий засіб;
СПАР - синтетична поверхнево-активна речовина;
СРСР – Союз Радянських Соціалістичних Республік;
США – Сполучені Штати Америки;
ТЕС – теплова електростанція;
ТОП – Товариство охорони птахів;
ФРН – Федеративна Республіка Німеччина;
ЮНЕП - Програма ООН з навколишнього середовища;
ЮНЕСКО - Організація Об'єднаних Націй з питань освіти, науки і культури;
WWF – Всесвітній Фонд Дикої Природи.

ВСТУП

Поглиблення світової екологічної кризи загострює проблему збереження природних екосистем. Створення та подальше утримання природоохоронних територій сприяє збереженню біорізноманіття. За визначенням Міжнародного Союзу Охорони Природи (МСОП), природоохоронна територія - «територія суші та/або моря, яка спеціально призначена для охорони та підтримання біологічного різноманіття, а також природних та асоційованих із ними культурних ресурсів, і яка управляється за допомогою законодавчих або інших ефективних засобів» [1]. Природоохоронні території виконують такі функції як природоохоронна, науково-дослідницька, рекреаційна, просвітницька, охорона культурного надбання, господарська.

Роль та завдання природоохоронної справи на кожному етапі розвитку суспільства змінювалися в залежності від ступеню та напрямку взаємодії людства та природи, характеру природокористування, ступеня розвитку науково-технічної сфери, потреб суспільства тощо .

Першою Конвенцією, яка визначила необхідність глобального аналізу та спільного вирішення соціальних і економічних проблем разом із проблемами навколишнього середовища є Конвенція про охорону біологічного різноманіття. Вона була прийнята в 1992 р. на Саміті Планети Земля в Ріо-де-Жанейро А перший документ щодо процесів формування мережі біосферних резерватів та принципів їх функціонування був затверджений на Севільській конференції ЮНЕСКО в 1995 р., де було прийнято також Положення щодо біосферних резерватів (заповідників) та їх функціональної структури [2].

Метою магістерської роботи є аналіз досвіду країн Європейського Союзу щодо створення та утримання природоохоронних територій, дослідження механізмів їх розвитку, просторової організації та управління.

Для досягнення цієї мети були поставлені та розв'язувались такі завдання магістерського дослідження:

- узагальнення глобальних екологічних проблем сучасності;
- окреслення можливих шляхів збереження навколишнього природного середовища;
- розгляд впливу освіти та виховання на формування екологічної свідомості населення;
- дослідження розвитку міжнародного громадського екологічного руху;
- аналіз міжнародної діяльності щодо збереження натуральних хутряних ресурсів та виявлення її сучасних тенденцій;
- аналіз історії розвитку заповідної справи в країнах Європейського Союзу, а саме Німеччині, Польщі, Румунії, Угорщині;
- охарактеризування сучасного стану природоохоронних територій в тих країнах Європейського Союзу, що вказані вище.

Вихідними джерелами дослідження були законодавчі акти України, вітчизняні та іноземні наукові публікації, інформація з Інтернету.

Магістерська робота містить вступ, три основних розділи, дванадцять підрозділів, висновки та список літератури (37 джерел).

1 ГОЛОВНІ ЕКОЛОГІЧНІ ПРОБЛЕМИ СУЧАСНОСТІ

На теперішній час антропогенні фактори стали визначальними в долі всієї планети. Непродумана господарська діяльність поставила людство на грань екологічної катастрофи і породила екологічні проблеми. Глобальні екологічні проблеми - кризові екологічні ситуації, актуальні для всієї планети, вирішення яких можливе тільки за участі всього людства. До них відносяться:

- скорочення біорізноманіття Землі;
- кліматичні зміни - потепління клімату;
- руйнування озонового шару;
- накопичення відходів;
- глобальне забруднення атмосфери, водних ресурсів; забруднення і деградація земель.

1.1 Забруднення природних ресурсів

У другій половині минулого століття глобальне забруднення основних середовищ життя в біосфері досягло значних розмірів. Зараз важко відшукати на Землі ділянку, яка б ніколи не піддавалася антропогенному забрудненню. Забруднюючі речовини мігрують з повітряними масами, з морськими течіями, вбудовуючись в процеси геологічного і біологічного кругообертів речовин в біосфері.

Основними джерелами забруднення навколишнього середовища є підприємства енергетики, важкої промисловості, хімічної та нафтопереробної промисловості, автотранспорт, підприємства сільського господарства.

В процесі спалювання палива в атмосферу потрапляє близько 280 видів речовин, більшість з яких становлять небезпеку для навколишнього

середовища. Серед них: оксиди азоту та вуглецю, бензопірен, альдегіди, сірчисті та інші сполуки. Дані речовини є основою при виникненні смогу - отруйного туману, який небезпечний для всіх живих організмів.

Рівень антропогенних викидів в навколишнє природне середовище в кінці минулого століття досяг колосальних обсягів: 18 млн. т. вуглеводнів, 37 млн. т. оксидів вуглецю і 27 млн.т. зважених речовин щорічно [3].

Повсюдне забруднення атмосфери є причиною випадання кислотних дощів, які завдають величезної шкоди навколишньому середовищу. Вони містять розчини сірчаної та азотної кислот. Їх утворенню сприяють в основному оксиди сірки (сірчаний (SO_3) і сірчистий (SO_2) гази), оксиди азоту, леткі органічні сполуки (ЛОС) і багато інших речовин.

Головне джерело попадання сірчистого газу в атмосферу – спалювання органічного палива (вугілля і горючих сланців (67%), нафти (12%)), а також виплавка міді (13%) [3]. Основним постачальником сірки в атмосферу є ТЕС. Сполуки азоту надходять в атмосферу також при спалюванні палива. Потрапляння летючих органічних сполук в повітряне середовище відбувається в основному за рахунок роботи транспортних засобів, при спалюванні палива, при використанні в промисловості та побуті фарб, органічних розчинників, при зберіганні нафтопродуктів, в результаті лісових пожеж. До складу цих речовин входять реакційно-здатні алкани (пропан, н-бутан і ін.) - 50%, оледіни (етилен, пропілен і т. д.) - 23%, ароматичні вуглеводні - 18%, альдегіди і кетони - 8%, органічні кислоти - 1% [3].

Досить помітну роль в утворенні кислотних дощів грають аміак, хлористий і фтористий водень. Аміак надходить в атмосферу в процесі промислового виробництва. Хлорид і фторид водню утворюються переважно при спалюванні вугілля і при роботі підприємств хімічної промисловості (в основному при виробництві алюмінію).

Особливо гостро стоїть проблема забруднення водних об'єктів антропогенними стоками. До кінця ХХ ст. на земній кулі обсяг забруднених

стоків становив не менше 530 л на одну людину на добу. А 1 л такої води забруднює 15-20 л чистої води в водних об'єктах [4].

Тож не дивно, що повсюдно відчувається дефіцит прісної води, який пов'язаний не з загальнопланетарним зменшенням її кількості, а її забрудненням.

Серед забруднювачів водного середовища на першому місці стоять нафта і нафтопродукти. За даними вчених [4], в даний час до 20 відсотків поверхні Світового океану покрито нафтовими плівками. Щорічно у води потрапляє близько 4 млн. т. нафти і нафтопродуктів. Одна крапля нафти, розтікаючись по поверхні води, займає площу 30-150 см², а 1 т нафти - 12 км². Товщина нафтової плівки може досягати товщини 2 см. Вона є стійкою до окислення, досить рухома і може поширюватися на відстань до 300 км від місця попадання в воду. Нафта є причиною загибелі тварин від отруєння і втрати гідрофобності покривів (птахи, ссавці), викликає порушення кисневого обміну в водних екосистемах, перешкоджаючи доступу цього життєво необхідного газу у водне середовище. Результатом подібного явища є масова загибель водних тварин і, як наслідок, зміна видової структури водних біоценозів.

Значно забруднюються водойми і водотоки синтетичними поверхнево-активними речовинами (СПАР). Вони входять до складу синтетичних миючих засобів (СМЗ). Присутність цих речовин у воді надає їй неприємний смак і запах. Присутність СМЗ в воді можна визначити за наявністю різнобарвної піни біля берегів. Концентрація СМЗ в воді 1 мг/л викликає загибель одноклітинного фіто- і зоопланктону, ряду інших дрібних планктонних організмів, 3мг/л – загибель планктонних і бентосних ракоподібних, а 5 мг/л - загибель більшості видів прісноводних риб.

Величезну небезпеку для водойм представляють радіоактивні речовини, сполуки важких металів. Так, щорічно в води Світового океану потрапляє близько 200 000 т свинцю, до 5 000 т ртуті та кадмію. При похованні радіоактивних відходів не дотримуються вимоги з безпечного

затоплення контейнерів (їх скидають на глибині менше 400 м замість 3-4 км, а вміст контейнерів не заливають склом, бетоном, бітумом) [4]. У моря іноді здійснюється простий злив радіоактивних відходів.

Помітну частку в процес забруднення водного середовища вносить сільське господарство. Серед основних забруднювачів виступають стоки тваринницьких ферм, отрутохімікати, особливо довгоживучі, мінеральні добрива (азотмісткі, в тому числі нітратні, фосфатні, калійні, з яких особливо небезпечні містять хлор). До 40% використовуваних на полях добрив потрапляє в воду. Попадання в природні екосистеми отрутохімікатів і мінеральних добрив викликає масову загибель риб, комах, птахів та інших тварин. В Європі 40% всіх випадків загибелі птахів з вини людини припадає на отруєння мінеральними добривами [5].

Забруднення і виснаження ґрунту в даний час являє собою особливий вид деградації земельного ресурсу. При цьому виділяють дві основні причини подібних негативних змін. Перша - природна. Склад і структура ґрунту може змінюватися в результаті глобальних природних явищ. Наприклад, через рух літосферних плит, постійний вплив значних повітряних мас або водної стихії. У зв'язку з усіма перерахованими вище причинами природного руйнування тверда оболонка Землі поступово змінює свій вигляд. В якості другого фактору, в результаті якого відбувається забруднення і виснаження ґрунту, можна назвати антропогенний вплив. В даний час саме воно завдає найбільшої шкоди.

Головні антропогенні джерела забруднення земельних ресурсів:

Промислові підприємства та заводи. Щорічно відходами виробництва уражаються тисячі гектарів земель. Серед них присутні надзвичайно токсичні речовини, солі кольорових та важких металів, відходи бензолу та фенолу, ціаніди, а також отруйні сполуки миш'яку і берилію.

Теплоенергетика. Велика кількість сажі та незгорілих речовин, що викидаються в атмосферу, дуже скоро осідає вниз. Як результат - сильне забруднення ґрунтових ресурсів.

Аграрний сектор. Нерозумне застосування пестицидів і мінеральних добрив, неправильна сівозміна, використання важкої техніки, безсистемний вигул худоби - все це веде до виснаження і забруднення родючих земель.

Автотранспорт. Вихлопні гази машин містять величезну кількість шкідливих речовин, включаючи цинк, вуглеводні і оксиди азоту. Будучи за своєю суттю відходами, вони з легкістю проникають в ґрунт і отруюють її зсередини.

Житловий фонд і соціальні об'єкти. Населення планети зростає і вже перевищило позначку в 7 млрд людей. Продуктами життєдіяльності кожної людини є будматеріали, побутове сміття, застарілі предмети з домашнього вжитку, фекалії і залишки їжі. Все це вважається небезпечними відходами, які викликають забруднення ґрунтів [5].

Серед наслідків впливу на земельні ресурси антропогенного чинника можна назвати наступні: ерозія, підкислення, руйнування структури і зміна складу, деградація мінеральної основи, перезволоження або, навпаки, висушування, дегуміфікація і так далі [5].

1.2 Виснаження біологічного різноманіття

Поняття «біорізноманіття» набуло міжнародного політичного значення після підписання багатьма державами Конвенції про біологічне різноманіття на Конференції ООН з довкілля в Ріо-де-Жанейро (Бразилія) у 1992 році. У Конвенції про біологічне різноманіття термін «біологічне різноманіття» визначається як «різноманітність живих організмів з усіх джерел, включаючи, серед іншого, наземні, морські та інші водні екосистеми і екологічні комплекси, частиною яких вони є; це поняття включає у себе різноманітність у рамках виду, між видами і різноманітність екосистем» [6].

Зменшення біорізноманіття займає особливе місце серед головних екологічних проблем сучасності. За даними ЮНЕП, наприкінці ХХ ст. серйозного ризику повного винищення зазнавали 25% видів ссавців і 11%

видів птахів. Людство стає свідком вимирання видів, яке може стати найбільшим в історії життя на Землі. За останні 400 років на Землі зникло більше видів, ніж за попередні 10 тис. років.

Нині щодоби на Землі зникає кілька видів живих організмів [6]. Згідно з літературними даними [6], техногенні втрати видів перевищують природні темпи їх елімінації у 100-1000 разів. У Червоний список Міжнародного союзу охорони природи (МСОП, 2000 р.) занесено більш ніж 9 тис. видів тварин і майже 7 тис. видів рослин. Через непродуману діяльність людей за найближчі 50-100 років може бути втрачено від 25 до 50% сучасного видового різноманіття. Відбувається незворотна і некомпенсована руйнація унікального генофонду планети.

Наслідком зникнення біорізноманіття стане руйнування існуючих екологічних систем та деградація природних угруповань, неспроможність їх до самопідтримування, що призводитиме до їх зникнення. Подальше скорочення біорізноманіття може привести до дестабілізації біоти, втрати цілісності біосфери та її здатності підтримувати найважливіші характеристики середовища. Внаслідок незворотного переходу біосфери в новий стан вона може стати непридатною для життя людини.

Вимирання видів внаслідок діяльності людини відбувається по двох напрямках: пряме знищення (мисливство, промисел) та непряме (руйнація середовищ існування організмів, порушення трофічних зв'язків). Надмірний промисел — найочевидніша причина прямого скорочення кількості видів, але зміни середовища (наприклад, хімічне забруднення річок, вирубка лісів) мають ще більш негативні наслідки.

Підстав для збереження біорізноманіття багато. Це необхідність використання біологічних ресурсів для задоволення потреб людства (їжа, технічні матеріали, ліки та ін.), етичний та естетичний аспекти тощо. Проте головна причина збереження біорізноманіття полягає в тому, що біорізноманіття виконує провідну роль у забезпеченні стабільності екосистем

та біосфери в цілому (поглинання забруднення, стабілізація клімату, забезпечення придатних для життя умов).

1.3 Накопичення відходів

Однією з найбільш гострих екологічних проблем у наш час є забруднення навколишнього природного середовища відходами виробництва і споживання, і, насамперед, небезпечними відходами. Сконцентровані у відвалах, териконах, несанкціонованих звалищах відходи є джерелом забруднення атмосферного повітря, підземних і поверхневих вод, ґрунтів і рослинності.

Життєдіяльність людини тісно пов'язана з виникненням продуктів розпаду, харчових і виробничих відходів. Деякі з них повинні піддаватися правильному способу обробки, інакше вони можуть завдати серйозної шкоди навколишньому середовищу. Крім того, час розпаду багатьох матеріалів становить більше 100 років. Активне забруднення планети і невирішена проблема сміття привели до глобальних змін - знищення середовища для існування живих організмів.

Більшість країн світу не може похвалитися налагодженою системою утилізації відходів. На сьогоднішній день тільки 60% відходів отримують друге життя шляхом переробки. Проблема утилізації стосується абсолютно всіх типів відходів: від побутових до хімічних. Відходи, розкладаючись, виділяють спирти і альдегіди, які потім просочуються в ґрунт, житлові будинки і потрапляють в повітря.

Радіохімічні заводи, атомні електростанції, наукові дослідницькі центри, виробляють один з найнебезпечніших видів відходів - радіоактивні. Даний вид відходів становить не тільки серйозну екологічну проблему, а й може створити екологічну катастрофу. Радіоактивні відходи можуть бути рідкими (велика їх частина) і твердими. Наслідком неправильного поводження з радіоактивними відходами є канцерогенні і мутагенні

захворювання, які негативно позначаються на майбутнє покоління. Також радіоактивний вплив може призвести до порушення обміну речовин в організмі і ослаблення імунної системи [7].

1.4 Зміна клімату

Клімат Землі не є сталим. Він змінювався і змінюється протягом усієї історії Землі. В основі таких змін можуть лежати космічні або геоморфологічні причини. Однак, основною причиною зміни сучасної кліматичної обстановки є господарська діяльність людини, яка стимулює виникнення парникового ефекту.

У зв'язку з інтенсивним розвитком промисловості і транспорту змінився пиловий і газовий склад атмосфери. Встановлено, що за останні 100 років кількість пилу в атмосфері зросла в 20 разів.

Однак, більш значним фактором, що сприяє потеплінню клімату, є збільшення концентрації в нижніх шарах атмосфери парникових газів (вуглекислий газ, метан, сірчисті з'єднання, оксид азоту, гексафторид сірки, озон, фреони). Вони, пропускаючи теплові сонячні промені до поверхні Землі, перешкоджають тепловому випромінюванню в зворотному напрямку - в космічний простір. Внаслідок накопичення парникових газів повсюдно на планеті спостерігається підвищення температури. За останні 10 років температура повітря поблизу поверхні землі зросла на $0,15^{\circ}\text{C}$.

Основним парниковим газом є вуглекислий газ, концентрація якого неухильно зростає через спалювання органічного палива, а також через знищення лісових і болотних екосистем, які є ефективними фіксаторами вуглецю. За останні 10 років викиди в атмосферу вуглекислого газу збільшилися в 2,5 рази. За прогнозами вчених, до 2025 р температура може підвищитися на $2,2-2,5^{\circ}\text{C}$, а до 2100 - на $4,5-6^{\circ}\text{C}$ [8].

Наслідками глобального потепління виступає танення полярних льодів в Антарктиді і Арктиці, льодовиків і снігів в горах. З кінця 1960 р

встановлено 10% -е зниження площі снігового покриву. Відступають гірські льодовики в Північній півкулі, спостерігається сильне і швидке танення льодовиків Гренландії.

Парниковий ефект викликає перерозподіл перенесення вологи повітряних мас. Це може привести до того, що посушливі райони планети можуть протягом невеликого проміжку часу перетворитися в пустелі. Подібні процеси вже спостерігаються на африканському континенті. В інших регіонах Землі на противагу цьому може підвищитися рівень випадання опадів, як наприклад в деяких регіонах Південно-Східної Азії, Європи і Америки. В цілому, в XX ст. кількість опадів збільшувалася на 0,5-1 % за кожне десятиліття, головним чином в середніх і високих широтах Північної півкулі. У той же час, в континентальних районах субтропічних широт Північної півкулі спостерігалось зменшення кількості опадів на 0,3% за десятиліття.

Всі перераховані вище явища ведуть до підвищення рівня Світового океану. В даний час підйом рівня Світового океану становить приблизно 0,25 м за 100 років. Надходження значної кількості талих вод в океан може привести до підйому його рівня до 0,9 м вже до 2100 р. За прогнозами вчених при підвищенні температури більш ніж на 1,5-2 °С площі льодів на Землі можуть скорочуватися катастрофічно, що має привести до ще більшого підвищення рівня Світового океану до 2 м [8]. Подібне підвищення викличе затоплення найбільш біопродуктивних областей біосфери (прибережних тропічних лісів, коралових рифів і т. д.), що може викликати екологічну кризу планетарного масштабу. Затоплення ряду регіонів може викликати і серйозні соціальні потрясіння - міграцію населення в центральні материкові райони і перерозподіл території всіх держав.

1.5 Формування озонових дірок

Озон, трьохатомна форма кисню, утворюється у верхніх шарах атмосфери під дією жорсткого (короткохвильового) ультрафіолетового випромінювання Сонця. Завдяки своїй здатності затримувати це випромінювання, озон створює екран, що захищає всі форми життя на суші, включаючи людину, від канцерогенної і мутагенної дії УФ-випромінювання. За оцінками фахівців в атмосфері міститься близько 3 млрд т озону, проте це всього лише 0,00006% атмосферних газів. Забруднення повітря хлором і його сполуками, різко посилилось з розвитком холодильної техніки на фреонах, а також викидами двигунів висотної авіації і ракет з твердопаливними двигунами. А це веде до прогресуючого ослаблення озонового шару.

Найбільш ефективно процес утворення озону проходить у верхніх шарах атмосфери, на висоті 25-50 км, де під дією жорсткого УФ-випромінювання Сонця виникає практично весь озон [9]. Основна маса озону розташовується на висоті близько 40 км. Досить невелика кількість озону може утворюватися при грозових розрядах та інших електричних явищах поблизу поверхні Землі.

Природні коливання вмісту озону викликані циклічними змінами активності Сонця і викидами вулканічних газів при виверженнях. Синтез озону йде в денний час, причому в тропіках інтенсивніше, ніж в середніх і високих широтах. Мимовільний розпад озону і його руйнування у взаємодії з різними атмосферними домішками йдуть постійно в будь-який час доби.

Основними причинами, що викликають руйнування озонового екрану планети, виступають:

- викиди в атмосферу фреонів-хлорфторвуглеводів, які використовуються в якості холодоагентів;
- польоти реактивної авіації і запуски ракет.

Фреони широко використовуються в побутових і промислових холодильних установках як холодоагент, звідки вони регулярно потрапляють в повітря. Додаткове джерело попадання фреонів в повітря створюють широко використовувані в побуті балончики з дезодорантами, фарбами, репелентами і іншими речовинами, розпилюючими носіями яких є фреони. Щорічно в атмосферу викидається близько 800 000 т фреонів.

Молекули фреонів хімічно неактивні, тому вони безпечні для організмів в нижніх шарах атмосфери, але, піднімаючись в більш високі шари атмосфери, вони ведуть себе по-іншому. Потрапляючи в озоновий шар і більш високі шари атмосфери, фреони під дією УФ-випромінювання легко руйнуються, вивільнюючи активний хлор, який каталізує розпад озону. Хлор активно з'єднується з озоном, даючи монооксид хлору і кисень. У свою чергу монооксид хлору легко приєднує другий атом кисню, при цьому хлор звільняється і може вступити в реакцію з наступною молекулою озону. Одна молекула хлору за середній час свого існування в верхніх шарах атмосфери здатна розкласти 100 000 молекул озону [9].

Хлор також може потрапляти в атмосферу при вибоках і аваріях в хімічній промисловості, де він використовується в органічному синтезі. Реактивна авіація є джерелом потрапляння в атмосферу хлору і оксидів азоту, особливо при польотах на висотах більше 20 км при безпосередньому контакті з озоновим екраном. Руйнують озоновий шар і ракетні двигуни, найбільшу кількість хлору і оксидів азоту виділяють твердопаливні ракетні двигуни.

У порівнянні з хлором оксиди азоту менш небезпечні: одна молекула оксиду азоту розкладає в середньому всього 10 молекул озону. Небезпека оксидів азоту полягає в тому, що їх вміст в повітрі значно вище, ніж хлору.

Озон можуть руйнувати і інші речовини: окис вуглецю, водень, окис сірки, але в порівнянні з хлором і оксидами азоту, можуть вважатися практично нешкідливими.

За останні 20 років вміст озону в атмосфері зменшився на 4-15% в різних регіонах планети. Найбільш швидко руйнується озоновий екран над полярними областями землі, площа озонової діри над Антарктидою коливається від 5 до 10 млн км.

Подібні темпи руйнування озонового шару призводять і можуть привести до серйозних екологічних наслідків. Зменшення вмісту озону на 1% призводить до збільшення числа захворювань на рак шкіри на 5-7% (близько 60 000 випадків). Підвищення рівня жорсткого УФ-випромінювання Сонця сприяє виникненню і розвитку такого захворювання очей як катаракта, яке вже зараз практично не має вікового обмеження, яке ще спостерігалось в другій половині ХХ ст. Зниження вмісту озону в атмосфері на 10% викличе деградацію ряду водних екосистем, так як фітопланктон, який виступає в цих біологічних макросистемах як основний виробник первинної біологічної продукції, дуже чутливий до підвищення рівня ультрафіолетового випромінювання.

Не можна недооцінювати небезпеку для біосфери зростання швидкості і частоти мутаційного процесу, який також буде стимулюватися завдяки руйнуванню озонового екрану і збільшенню інтенсивності УФ-випромінювання.

2 ШЛЯХИ ЗБЕРЕЖЕННЯ ПРИРОДНОГО СЕРЕДОВИЩА

Сучасна ситуація на планеті характеризується різким погіршенням якості навколишнього середовища - забрудненням повітря, річок, озер, морів, зменшенням і навіть повним зникненням багатьох видів тваринного і рослинного світу, деградацією ґрунтів, опустелюванням і ін. Несприятливий вплив людської діяльності поширився на біосферу, атмосферу, гідросферу, літосферу. Цей конфлікт створює загрозу появи незворотних змін в природних системах, підриву природних умов і ресурсів існування поколінь жителів планети. Зріст продуктивних сил суспільства, зростання населення, урбанізація, науково-технічний прогрес є каталізаторами цих процесів.

Вирішити глобальні екологічні проблеми не можна лише силами однієї країни, або (що просто недопустимо) за рахунок інших країн. Природне довкілля не визнає державних кордонів, екологічні проблеми в певному місці насправді завдають шкоди іншим державам.

Для вирішення глобальних екологічних проблем необхідне запровадження нового підходу, за якого всі країни прагнули б такого типу розвитку, який би об'єднував інтереси виробництва з інтересами збереження й підвищення значення еколого-ресурсної бази і забезпечував високий життєвий рівень для всього людства. Такий підхід повинен включати здійснення цілого ряду заходів.

Перш за все, потрібне діюче управління раціональним природокористуванням, тобто реалізація законодавства, контроль за додержанням вимог екологічної безпеки, забезпечення проведення ефективних і комплексних заходів щодо охорони навколишнього природного середовища, раціонального використання природних ресурсів, досягнення погодженості дій державних і громадських органів у галузі навколишнього природного середовища. Також виникає необхідність правильного поєднання

інтересів багатьох міністерств, відомств і місцевих територіальних органів, які повинні доповнювати одне одного, утворюючи єдину систему управління.

Одним із заходів покращення стану навколишнього природного середовища є раціональне природокористування та зберігаючі технології. Часи, коли надлишок наявних виробничих ресурсів зумовлював економічне зростання та добробут окремих підприємств чи цілих країн, давно минули. Незважаючи на те, що кількість розвіданих родовищ копалин у світі збільшується як загалом, так і в розрахунку на душу населення, існує загроза їх виснаження ще перед тим, як буде здійснений перехід на використання нових джерел енергії. В зв'язку з цим раціональне використання і відтворення природних ресурсів відіграє важливу роль у житті людей.

Ще одним заходом покращення стану навколишнього середовища є енергозбереження як фактор інтенсивного розвитку економіки. Сьогодні енергетичні ресурси набувають найважливішого значення для розвитку всіх галузей національного господарства. В той же час їхня вичерпність та зміна рівня цін на ці ресурси зумовлюють ряд необхідних керованих державних впливів, а також впровадження енергозбереження в багатьох сферах нашого життя. На сьогодні у всіх промислово розвинутих країнах є національні енергетичні стратегії. В усьому світі вчені і практики працюють над розробкою альтернативних до традиційних джерел енергії. До нетрадиційних і поновлювальних джерел енергії відноситься біоенергетика, сонячна енергетика, гідроенергетика, геотермальна енергетика, вітроенергетика, енергія довкілля.

Важливим заходом у досягненні екологічної рівноваги є перехід суб'єктів господарювання до економічно ефективного й екологічно безпечного інноваційного розвитку. Інноваційний розвиток передбачає використання нано- та інших новітніх технологій. Нанотехнології дають нові можливості переробки сміття, очищення води, виявлення ртуті тощо. До нанотехнологій відносяться ті виробничі процеси, які мають дві властивості: є цілком нешкідливими для біосфери і ґрунтуються на квантових законах

природи. Однією з головних та фундаментальних переваг нано- і ще вищих технологій над усіма іншими є ефект «самовпливу» всіх стадій виробничого використання цих технологій. Потрібні людям речовини і вироби з них у не такому й далекому майбутньому формуватимуться «самі собою» з мінімальними витратами енергії, але для втілення цих планів у життя спершу потрібно вкласти чималі ресурси у розвиток науки, зокрема, розпочати з підготовки молодих науковців.

Важливе значення у досягненні екологічної рівноваги має екологія регіонів. Іноді великомасштабні державні екологічні програми не можуть врахувати всіх особливостей і проблем регіонів. У зв'язку з цим важлива роль повинна надаватися екології регіонів, яка має вирішувати екологічні проблеми в певних територіальних межах, що характеризуються своїми унікальними кліматичними особливостями, техногенними умовами та ін. Даний напрям діяльності визначатиме ініціативи на місцях, створюючи чіткіші контури в локальних масштабах [10].

Ще одним заходом покращення стану навколишнього середовища є вдосконалення екологічної освіти і виховання. Саме вона є ефективним інструментом виховання суспільної екологічної свідомості, що веде до розуміння екологічних проблем, необхідності їх вирішення і знаходження з цією метою можливих перспективних шляхів. Вдосконалення екологічної освіти – це основа розвитку екологічної культури.

Таким чином, усі наведені заходи – це конкретні шляхи зменшення негативного антропогенного впливу на довкілля, які цілком відповідають стратегічним, життєво важливим інтересам людства. Однак, для того, щоб ці заходи були втілені у реальність, необхідно об'єднати зусилля всіх країн, що наразі і відбувається.

2.1 Формування екологічної свідомості населення – виховання, освіта

У теперішній час перед людством постало дуже нелегке завдання — здійснити кардинальні зміни у своїй свідомості, сформулювати і добровільно прийняти обмеження та заборони, що продиктовані законами розвитку біосфери. Це вимагає, в свою чергу, зміни багатьох стереотипів поведінки, механізмів економіки і соціального розвитку. Необхідні фундаментальні зміни в нашій системі цінностей, інститутах і способах життя з врахуванням того, що екологічні, економічні, політичні, соціальні і духовні потреби тісно взаємопов'язані. Тому розвиток сучасної освіти покликаний виконувати інтегровані функції. У зв'язку з цим у багатьох країнах (і в Україні також) відбувається реформа системи освіти. Ця реформа неминуча, вимушена й природна. Пов'язано це передусім із тими завданнями, що відображені в матеріалах «Порядок денний на XXI століття» конференції Ріо-92: забезпечення розуміння питань екології дітьми і молоддю [11].

Майже у всіх країнах ще наприкінці 80-х — початку 90-х років на рівні законів було прийнято Національні стратегії екологічної освіти, які розглядаються як безупинний процес, що включає в себе всі професійні і вікові групи населення. Для України важливим документом у цьому напрямі була Постанова Верховної Ради від 5 березня 1998 року про створення системи екологічної освіти і виховання, що відображає пріоритети державної політики в галузі охорони природи, використання природних ресурсів і забезпечення екологічної безпеки [12]. Необхідність формування екологічної культури як складового компоненту гармонійно розвиненої особистості висвітлено в Державній національній програмі «Освіта. Україна XXI століття» [13], у Концепції національного виховання [14], Концепції екологічної освіти України [15], Державному стандарті освіти в Україні [16] та ін.

У наші дні не лише проявляється велика зацікавленість до питань стійкої екологічної освіти, а й спостерігається можливість і необхідність доповнення ідей стійкого розвитку до практики екологічної освіти. Причому екологічна освіта все частіше визнається основним питанням стійкого розвитку. Екологічна освіта повинна «виробляти» у людей такі моделі поведінки, норми і принципи дій в соціоприродному середовищі, які породжують і відтворюють екологічний розвиток. Усі найважливіші принципи, категорії і поняття концепції навколишнього природного середовища мають бути відображені і розкриті в змісті, формах і методах екологічної освіти. Ця ідея є вирішальною для створення нової парадигми екологічної освіти [17].

Екологічна освіта покликана врятувати людство від загрози, що насувається, на основі формування екологічного світогляду замість споживацького, що панує нині. Він базується на знаннях законів природи та її реакції на антропогенний вплив.

Подальший розвиток цивілізації може здійснюватися тільки у співіснуванні з законами природи та усвідомленні людиною своєї справжньої ролі в системі біотичної регуляції. Перед людством постало складне завдання — здійснити кардинальні зміни у своїй свідомості, сформувані і добровільно прийняти обмеження і заборони, що диктуються законами розвитку біосфери. Однією із соціальних технологій, що здатна змінити багато стереотипів поведінки, механізмів економіки і соціального розвитку є екологічна освіта [17].

Основи екологічної освіти було закладено у 1968 році на Міжнародній конференції ЮНЕСКО у Парижі, пізніше у 1970 році вони були підтверджені на Міжнародній нараді у Неваді (США). А у 1972 році конференція ООН у Стокгольмі задекларувала зв'язок між освітою і станом природи. В результаті цього у

1975 році з'явилась Міжнародна програма екологічної освіти. В ній задекларовано такі основні положення екологічної освіти:

- будь-яке життя самоцінне, унікальне і неповторне; людина відповідальна за все живе;
- природа була і завжди буде сильнішою за людину. Вона вічна і безкінечна. Основою взаємовідносин з природою має стати взаємодопомога, а не протистояння;
- чим різноманітніша біосфера, тим вона стійкіша;
- якщо все залишити так, як є, то «вже скоро — через 20-50 років, Земля відповість очманілому людству невідворотним ударом на знищення»;
- сформований у масовій свідомості протягом багатьох років антропоцентричний тип свідомості повинен бути витіснений новим баченням світу — екоцентричним [18].

Екологічна освіта — цілеспрямовано організований, планово і систематично здійснюваний процес засвоєння екологічних знань, умінь і навичок. Зміст екологічної освіти та виховання у країнах Східної та Центральної Європи становить складну структуру, у якій виділяються чотири основні компоненти: пізнавальний, ціннісний, нормативний та діяльнісний.

Найбільш типовими завданнями, що поєднують погляди більшості педагогів цих країн стосовно екологічної освіти і виховання, є формування знань про закономірності взаємозв'язків природних явищ, єдності живої та неживої природи, про взаємодію людини, суспільства і природи; виховання мотивів, потреб і навичок екологічно доцільної поведінки та діяльності, здорового способу життя, потягу до активної діяльності з охорони навколишнього середовища; розвиток інтелектуальної та емоційної сфер психіки учнів на основі причинного аналізу екологічних ситуацій, емоційного переживання стосовно природи [17].

Сучасна система екологічної освіти України має неперервний, комплексний, міждисциплінарний та інтегрований характер, з

диференціацією залежно від професійної орієнтації. Вона складається з двох підсистем неформальної і формальної екологічної освіти.

Підсистему неформальної освіти утворюють (незалежно від її підпорядкованості й форми власності) засоби масової інформації (радіо, телебачення, газети, журнали, реклама тощо), заклади культури, охорони здоров'я, фізичної культури та спорту, туризму, заповідні об'єкти, зоопарки, ботанічні сади, національні парки, рекреаційні зони, житловий будинок, сім'я, родина.

Основне покликання підсистеми неформальної екологічної освіти полягає в оперативному, ефективному і максимальному поширенні інформації екологічного змісту, якнайшвидшому формуванні громадської думки, пропагуванні здорового способу життя, природовідновлювальних технологій освоєння довкілля.

Особливою ланкою підсистеми неформальної екологічної освіти є сімейне і родинне виховання, яке закладає основи екологічного світогляду і світовідчуття дитини. Тому загально-екологічним навчанням мають бути охоплені передусім батьки.

Підсистему формальної екологічної освіти утворюють установи та заклади освіти, основані як на державній, так і на приватній формах власності (дошкільні установи, загальноосвітня школа, заклади позашкільної освіти, професійно-технічні училища, вищі навчальні заклади, заклади післядипломної освіти тощо), де здійснюється науково і методично обґрунтований, цілеспрямований процес формування екологічної культури відповідно до завдань цих установ і закладів освіти щодо соціалізації особистості.

Провідне місце в управлінні системою неперервної екологічної освіти (як формальної, так і неформальної) займає функція планування (плани, програми, проекти) з урахуванням психолого-фізіологічних та вікових особливостей населення. При цьому підсистема неформальної екологічної освіти враховує здебільшого вікові особливості людини (малят, дошкільник,

молодший школяр, молодший підліток, підліток, старший підліток, юнак, молода особа тощо). Підсистема формальної екологічної освіти більше спирається на освітні та освітньо-кваліфікаційні рівні й орієнтується на основні ланки системи освіти (дошкільна, початкова шкільна, базова шкільна, повна середня, професійна освіта: професійно-технічна, вища, післядипломна).

Екологічна освіта вирішує три основні функції:

1. Формує адекватні екологічні уявлення, тобто уявлення про взаємозв'язки в системі «Людина — Природа — Суспільство» і в самій природі. Це дає змогу особистості знати, що і як відбувається у світі природи, між людиною і природою, між природою і суспільством і як варто діяти з погляду екологічної доцільності.

2. Формує ставлення до природи. Екологічні знання не гарантують екологічно доцільної поведінки особистості, для цього необхідно ще й відповідне ставлення до природи.

3. Формує систему умінь, навичок і стратегій взаємодій із природою [17].

Крім зазначених раніше соціальних функцій, екологічна освіта виконує ще й такі функції:

1. Розвиває комунікативні можливості людини через з'ясування понять, які є необхідним компонентом сучасного комунікативного мінімуму кожної людини незалежно від її освітнього і соціального стану. Не обізнаний із цими поняттями громадянин не може адекватно сприймати значну частину сучасної інформації, що поширюється в суспільстві і стосується природи, здоров'я, умов, які створюють небезпеку для життя окремої людини і нації в цілому. Без

цих відомостей сучасна людина не може бути вільною щодо прийняття всього спектра доцільних рішень: від простого «Я» до державного «Ми».

2. Виконує важливу інформативну функцію, оскільки екологія надає громадянам всебічну інформацію про природне середовище, природні ресурси, які становлять матеріальну основу існування людини, з'ясовує місце людини в природі, її зв'язки з нею і Всесвітом. Усе це забезпечує набуття навичок контакту і спілкування людини з живою і неживою природою, формування цілісного погляду на дійсність, взаємодію людини з людиною і людини з природою. Молода людина вчиться розуміти системний принцип організації життя та природи, і що дуже важливо, у її свідомості на психоемоційному рівні своєчасно створюється система ієрархії таких цінностей, які становлять необхідну передумову раціонального існування нації, держави й особистості в ній [17].

3. Екологічна освіта і виховання формують особистість учня, молодшої людини й громадянина, розвиваючи здебільшого їхню психоемоційну та інтелектуальну сфери, здатність логічно мислити, уміння передбачати наслідки своєї поведінки в природі та суспільстві, формувати ставлення до природи як світу свого буття, усвідомлювати свою долю як долю землі, а долю землі як свою особисту.

Функції екологічної освіти:

- формує адекватні екологічні уявлення;
- формує ставлення до природи;
- формує систему умінь, навичок і стратегій взаємодій із природою;
- розвиває комунікативні можливості людини;
- виконує важливу інформативну функцію;
- формує особистість молодшої людини і громадянина

Концепцією екологічної освіти передбачено такі принципи і загальнометодичні підходи для досягнення мети:

- науковість і методичне спрямування змісту природничо-екологічної освіти, його відповідність нинішньому стану і сучасному стилю наукового пізнання;

- систематичність і доступність викладу навчального матеріалу відповідно до логіки природничих наук і методів дослідження;
- диференціація навчання основам природничих наук;
- генералізація навчально-виховного процесу з дисциплін природничого циклу;
- інтеграція знань про природу як на рівні між предметних зв'язків навчальних дисциплін природничого циклу, так і на рівні загальних методологічних принципів та фундаментальних ідей природничих наук [17].

Отже, набуття екологічних знань особистістю, ще не є показником екологічно вихованої людини.

Екологічне виховання покликане формувати активну природоохоронну позицію. Екологічне виховання досягається за допомогою комплексу природоохоронної та екологічної освіти, який включає шкільну і вузівську екологічну просвіту, пропаганду екологічної поведінки.

Головна функція екологічного виховання полягає в набутті і накопиченні особистістю досвіду взаємодії з навколишнім середовищем природним та соціальним на когнітивному, чуттєво-емоційному і нормативному рівнях. Саме сукупність знань, емоційних переживань і практичних умінь в екологічній діяльності дає змогу перевести свідомість школярів в іншу площину — з природоспоживацької у природозберігаючу, а отже, перебороти в їхній свідомості бачення, пов'язане з перевагою людини над природою, під впливом якого природа сприймається ними лише як утилітарна цінність.

Хоча екологічне виховання багатогранне, проте його розглядають з трьох позицій:

1. Екологічне виховання є частиною загального всебічного виховання особистості.
2. Воно є самостійним видом виховання, тому що відрізняється від інших видів за цілями, завданнями, а головне, за методами реалізації в конкретних варіантах виховної роботи.

3. Екологічне виховання — це «системоутворюючий фактор» усієї системи виховання [17].

Така багатогранність свідчить про цілісність, самостійність, системність і особистісно-орієнтований характер екологічно-виховного процесу, що визначає можливість вибору змісту, засобів і форм впливу на формування стійких ціннісних орієнтацій.

Екологічне виховання повинно базуватися на основному постулаті про те, що вихід з екологічної кризи в сучасних умовах можливий. Майже усі згодні з тим, що ми зобов'язані зберегти нашу планету населеною, набагато важче змусити людей поводитися відповідним чином. Ключі до вирішення глобальної екологічної проблеми — в переоцінці світоглядних цінностей; у зміні пріоритетів, а також в нормалізації чисельності населення через планування сім'ї, у невтомній практичній праці над реалізацією основних напрямів в охороні навколишнього природного середовища.

Науковці виділили три аспекти ставлення особистості до природи:

- до природного середовища життєдіяльності людини;
- до особистих природних даних;
- до діяльності, пов'язаної з вивченням і охороною природного середовища [17].

На їхню думку, ставлення зумовлюється потребами і виявляється в емоціях — симпатії, прихильності, ворожості тощо.

Передумову відповідального ставлення учнів до природи вчені вбачають у формуванні екологічної свідомості, що сприяє становленню екологічних переконань особистості — стрижневого компонента екологічної відповідальності. В екологічному вихованні найголовнішу роль вони надають:

- потребі у спілкуванні з живою природою;
- настановам та мотивам діяльності особистості з усвідомлення універсальної цінності природи;

- переконанням у необхідності збереження природи, а також здоров'я власного та суспільного;

- потребі у діяльності, спрямованій на вивчення й охорону природи та екологічне просвітництво [17].

Екологічна освіта і виховання орієнтуються на активну взаємодію людини з природою, побудовану на науковій основі, на сприйманні людини як частини природи. Екологічні знання, доповнені ціннісними орієнтаціями, є основою екологічної культури та екологічного мислення. Вони сприяють усвідомленню цінностей, допомагають вирішенню комплексних екологічних проблем, що стоять перед людством, забезпечують комфортність його проживання у майбутньому, сприяють збереженню та примноженню унікальної різноманітності всієї біоти.

2.2 Розвиток громадського екологічного руху

Виникнення екологічного руху і формування його ніші в суспільстві відбувалися поступово і різнилися цілями і пріоритетами. Згідно з літературними джерелами [18,19], етапи формування екоруху відповідали тодішнім актуальним проблемам довкілля. Перше покоління екологічних проблем насамперед стосувалося використання земель, загроз для окремих представників біоти та створення заповідних територій і їх менеджменту, споживання питної води тощо. Друге покоління проблем – це забруднення еко- та біотопів Землі – водних об'єктів, атмосферного повітря, розміщення сміття і токсичних відходів, продовження просторової експансії, що супроводжується деградацією екосистем. Третім етапом, який ми спостерігаємо і сьогодні, є тотальна глобалізація екологічних проблем – зміна клімату, руйнування озонового шару, спустелювання, втрата біорізноманіття тощо .

Становлення екологічного руху почалося в Європі – осередку найбільшої індустріалізації, з одного боку, та скарбниці моральних та естетичних цінностей, представлених у літературі та мистецтві, – з іншого. Консервативна досі Європа зіткнулася з новою віхою у розвитку – технологічною революцією, в тому числі в аграрній сфері, і тотальною урбанізацією. Тому екорух початку ХХ століття став свого роду протидією швидкій індустріалізації і проголошував пріоритети збереження гармонії і непорушності природи. Сучасною мовою такі люди могли б називатися “біоцентристами”, екологістами чи натуралістами. Вони мали романтичний настрій щодо збереження природи і проголошували цінність природи заради самої себе. На противагу їм, у 50–60-х рр. минулого століття сформувався рух “утилітаристів”, прагматиків, які не заперечували технологічний прогрес, проте наголошували на ефективнішому використанні фізичних ресурсів Землі та створенні нових технологій їх споживання [18].

Загалом, кінець ХІХ – перша половина ХХ століття в історії еко-руху характеризується акцентом на чистому природоохоронному спрямуванні, створенні заповідних територій і збереженні мальовничих куточків Землі. В цей час створено славетні Асканію-Нову і Йосемітський національний природний парк, низку інших природоохоронних територій; започатковано еко-рухи на національному рівні. В США традиційно цей період пов’язують із ім’ям Теодора Рузвельта, президента США, який славився своєю любов’ю до природи. Цікаво, що інший Рузвельт – Ф.Д. – увійшов в історію людства як людина, що вирішувала соціально-економічні проблеми шляхом екодіяльності – створенням національних парків (і доріг, що допомогло подолати безробіття та зупинити інфляцію в часи “великої депресії” 30-х років минулого століття, застосовуючи систему громадських робіт).

Другу половину ХХ і початок ХХІ століття можна назвати етапом “споживацької” екостурбованості. Зростання населення Землі, розвиток цивілізації, доступність благ спричинили виснаження глобального

ресурсного потенціалу планети і як наслідок – глобальні екологічні порушення. Охорона природи постає вже як всесвітня концепція і стосується всього людства, а не окремих його представників. Виникають міжнародні екоорганізації, наприклад, МСОП (Всесвітня спілка охорони природи / IUCN (Женева, 1948). Значними зрушеннями у цій сфері ми зобов'язані екологам-науковцям: Рейчел Карсон (“Мовчазна весна”, 1962), Жану Дорсту (“До того, як помре природа”, 1968р.), Юджину Одуму (“Основи екології”, 70-ті рр. XX ст.), команді Римського клубу, насамперед Медоузам (“Межі зростання”, 1972), Барі Комонеру (“Коло, що замикається”, 1974), Герману Дейлі (“За межами зростання”, 2003) тощо. З'явилися нові організації, які тепер стали всесвітньовідомими – “Грінпіс Інтернешнл” (Green Peace International, 1971), Всесвітній фонд охорони дикої природи (WWF, 1985), “пташине” (Birdlife International, друга половина XX ст.) та “водно-болотне” (Wetlands International, 1954) товариства тощо [18].

Основні функції екоорганізацій сьогодні – це насамперед забезпечення доступу до екологічної інформації, міжнародна співпраця щодо довкілля та стратегії розвитку людства, налагодження зв'язків з широкою громадськістю та забезпечення впливу на процедуру та результат прийняття управлінських рішень. Серед напрямків, що опрацьовуються, пріоритетними є збереження ресурсів Землі, охорона здоров'я людини в зв'язку з довкіллям, збереження можливостей щодо “дикого життя”, екологізація діяльності та технологій. Творчість людської спільноти спромоглася також на винайдення інших, не менш корисних (чи цікавих) напрямів діяльності екоорганізацій, а саме – антиглобалізму, екофемінізму, боротьби за права тварин та екологічну справедливість [19].

Екологічне “перекроювання” суспільства торкнулося й колишнього пострадянського простору. Появі дієвого українського екоруху ми завдячуємо, як це не прикро, катастрофі на Чорнобильській АЕС. Саме вибух на атомній станції послужив поштовхом для вибуху активності громадськості у сфері охорони довкілля і розвитку громадського руху, хоча

спочатку обстоювалися ідеї насамперед охорони здоров'я людини. На хвилі суспільного протесту народився “Зелений світ” – масова і до цього часу, незважаючи на політичні та психологічні колізії, авторитетна організація, з багатьма працюючими низовими колективами.

Правового статусу екологічна (тоді вже) політика набула із проголошенням незалежності України. Перші постулати цієї політики були викладені у Декларації про державний суверенітет України 1990-го року. На формулювання екополітики мав значний вплив Національний екоцентр – перша громадська організація України, зареєстрована 30 серпня 2001 року, реєстраційні папери якої довго лежали в Мін'юсті.

Виникнення громадського руху як такого є завжди проявом неповноти, недосконалості державної політики. В Україні екорух став актом непогодження із недостатністю інформації та планомірним замовчуванням фактів, з одного боку, та безконтрольним втручанням в природне довкілля, – з іншого. Досить ще й згадати, що просто громадськість Радянського Союзу не розглядалася виразником екоідей і такою, що могла б серйозно впливати на перебіг подій у житті країни (для цього були партія, комсомол, профспілки, ради і Товариство охорони природи). Проте із розбудовою демократичного суспільства стало можливим волевиявлення інтересів окремих верств громадськості і створення базису для подальшого розвитку системи впливів у сфері охорони довкілля [20].

Починаючи з 90-х років минулого століття, в Україні масово з'являються громадські екооб'єднання, яких налічується більше ніж 200 (відповідно до даних Milieukontakt Oost-Euroпа); за іншими джерелами – їх більше 400, чи навіть 500 – згідно з оцінками Міністерства охорони навколишнього природного середовища України. Переважаюча кількість – неурядові, як національного (їх близько 20), так і регіонального та локального рівнів. Серед відомих НУО – “Зелений світ”, НЕЦУ (Національний екологічний центр України) і його партнерські організації

(“Зелена Україна”, ІНЕКО, ІА “Довкілля”, “Ойкумена / Український екологічний вісник”), Товариство охорони птахів (ТОП, але “пташиних” товариств більше), “Екоправо”, Всеукраїнська екологічна ліга тощо. Слід приділити увагу також партнерам світових екологічних організацій, які діють в Україні: Комітет підтримки довкільних програм ООН в Україні (УкрЮНЕПКОМ); готується членство Міністерства охорони навколишнього природного середовища України в Міжнародній спілці охорони природи (IUCN), НЕЦУ – партнер American Forest та член МСОП, Зелена Україна – представник Агентства Ради Європи “Натуропа” (Naturopa) в Україні. Мають своє регіональне представництво Wetlands International та партнерів – Birdlife International тощо.

У 1995 році, після чергової реорганізації Міністерства і створення Мінекобезпеки України, на яке тоді були покладені і функції державного управління в сфері ядерної безпеки, природним чином з’явилася потреба в ширшому залученні можливостей громад та активності громадян до діяльності у довкільній сфері. Міністром Ю. Костенком було погоджено реорганізувати існуючу тоді дорадчу групу консультантів у Громадську раду при Міністерстві охорони навколишнього природного середовища України, яка стала коаліцією організацій національного рівня, що офіційно зареєстровані у Міністерстві юстиції України. Громадська Рада проводить взаємне інформування про діяльність міністерства та неурядових громадських організацій, сприяє створенню ефективно діючої мережі громадських рад.

Важливо відмітити, що третім (після проголошення демократичного суспільства та створення системи громадських рад) поштовхом до розвитку екоруху стала участь України у різноманітних міжнародних конвенціях, в тому числі й Орхуській, яка була підписана в м. Орхус, Данія 1998 року і ратифікована Україною 6 липня 1999 року.

Конвенція про доступ до інформації, участь громадськості в процесі прийняття рішень та доступ до правосуддя з питань, що стосуються довкілля

(Орхуська конвенція) визначила керівні принципи участі громадськості в процесі прийнятті рішень і формуванні екополітики в державі [21]. Правові надбання України свідчать також про значні поступки політичного керівництва у сфері участі громадськості у процесі прийняття рішень. На жаль, практичне втілення законодавства, незважаючи на міжнародні угоди, вимагає кращого. Немає чіткого визначення, яким чином громадськість може брати активну участь у визначенні й прийнятті рішень, відсутнє також розуміння специфіки роботи як з боку організацій, так і владних структур. На щастя, останніми роками невеликий поступ було зроблено. Наприклад, результатом діяльності Громадської Ради стало створення 24 листопада поточного року Орхуського інформаційно-тренінгового центру, що покликаний розширити інформаційні послуги із надання екоінформації населенню та створення системи екоосвіти.

Кроком четвертим стала Київська конференція міністрів довкілля 2003 року, яка дала багато можливостей щодо розвитку еко-руху. Інша річ, що ці можливості все ще залишились з різних причин нереалізованими, деякі з них вже не мають шансу реалізуватися. А деякі були певними представниками громадськості реалізовані у трохи егоїстичному вигляді, і довкіллю це не дуже допомогло.

Що ж далі? Попри всі можливі компроміси, в Україні більшість громадських екоорганізацій не відповідає основним критеріям неурядових західних організацій, таким як незалежність, критичність до державної політики та самодостатність, тому часто вони є заручниками іноземних або державних фондів, а отже, й їхньої політики. Це стало зрозуміло в період чергової реорганізації Мінприроди, коли голос екогромадськості не пролунав. Про це свідчить історія РЕЦ (Київ), автобан Одеса-Київ, зміна меж об'єктів ПЗФ, знищення заплав рік і захоплення берегів морів, лісоповали в Києві і АЗС серед жилих кварталів, масові браконьєрство та ігнорування екологічних вимог і здорового глузду в забудовах та відродженні мертвих атомних та гідропроектів [18].

Тож, екологічний рух в Україні все ще знаходиться в юнацькому стані і для його розвитку потрібний більший компроміс і більші зусилля обох сторін-учасників: влади і громадськості.

2.3 Міжнародна діяльність з збереження натуральних хутряних ресурсів

Охорона природи — одна із провідних проблем сучасності. В її контексті важливе місце посідає захист тварин. Цінне хутро таких тварин як ведмідь, рись, тигр, соболь, куниця роблять їх здобиччю браконьєрів. В останнє десятиріччя різко зросла не тільки масовість браконьєрів, але й їх технічна озброєність. Вони застосовують прилади нічного бачення, супутниковий зв'язок, комп'ютери, морські прилади навігації, електронні манки, ехолоти, електровудки, скорострільні карабіни, автомати, вертольоти, дельтаплани, швидкохідні катери та всюдиходи. Внаслідок їх незаконної діяльності багато хутряних тварин знаходяться на межі зникнення, а деякі вже зникли.

Завдяки зростаючій стурбованості за стан тварин в сучасному світі, заборони на виробництво хутра, хутрове звірівництво, імпорту хутра продовжують охоплювати країну за країною, змушуючи владу повністю скасовувати практику хутрового звірівництва або посилювати вимоги до хутрової індустрії, що неодмінно веде до закриття ферм по розведенню хутрових тварин.

Перші країни, які заборонили хутрове звірівництво, були Великобританія (2000) і Австрія (2004). У грудні 2012 Нідерланди, будучи другим за величиною виробником норки в ЄС, схвалили заборону на хутрове звірівництво, і виробництво норки поступово припиниться до 2024. Перш ніж Нідерланди прийняли заборону на розведення норки в 2012, виробництво лисячого хутра і шиншили в Нідерландах було вже поетапно скорочено в

середині 1990-х. Незважаючи на сильну протидію хутряного лобі, Нідерланди підтвердили заборону виробництва хутра в 2015 році.

У Хорватії заборона хутрового звірівництва прийнята в 2007 з 10-річною поетапною ліквідацією існуючих ферм, Словенія - в березні 2013. Інші країни, які заборонили хутрове звірівництво: Боснія і Герцеговина, Сербія і Республіка Македонія, а з недавніх пір і Чехія. Чехія ввела повну заборону на звіроферми в 2019. Закон про заборону був прийнятий 1 серпня 2017 року. Закон стосується останніх 9 ферм, що містять десятки тисяч норок і лисиць. Учені зробили висновок, що ці тварини утримуються в неприйнятних умовах, їх вбивають жорстокими методами, включаючи електричний струм і газові камери [22].

Законопроект заборони хутрового звірівництва в даний час розглядають в Бельгії та ін. країнах.

У 2009 Данія ввела подібну заборону, включаючи період поступового скорочення розведення лисиць.

Уряд Німеччини у червні 2017 року проголосував за закриття останніх в країні 6 хутрових звіроферм. Їх закриють після 5-річного поетапного скорочення виробництва. Новий закон пред'являє більш суворі вимоги до управління хутровими фермами і ефективно бореться з розведенням норок шляхом створення умов, які роблять індустрію нерентабельною.

Норвегія також забороняє звіроферми - 15 грудня 2018 року Норвезький уряд підписав програму, яка покладе край хутряній промисловості в Норвегії. До 2025 року уряд закриє 300 хутрових ферм, де розводять майже 1 мільйон норок і лисиць.

Люксембург заборонив звіроферми в червні 2018 року. Бельгія: звіроферми заборонені в регіонах Валлонія і Брюссель. Бельгія першою в Європі ввела заборону на продаж хутра тюленів.

Розведення лисиць було також поетапно скорочено в Швеції після введення нових вимог, що захищають тварин, за якими лисиці могли міститися тільки таким способом, при якому зберігається їх активність, вони

можуть рити нори і спілкуватися з іншими лисицями. Ці вимоги також зробили індустрію економічно нерентабельним.

Великобританія. Англія і Уельс повністю заборонили звірівництво відповідним Актом в 2000 році. Всі звіроферми треба було закрити станом на 1 січня 2003 року. Незабаром після цього звірівництво заборонили Північна Ірландія і Шотландія. В даний час на території Об'єднаного Королівства немає звіроферм.

У 2015 Іспанія прийняла суворіші вимоги для запобігання екологічного збитку від втікаючих з хутрових ферм американських норок, які представляють серйозну загрозу іспанському біорізноманіттю як інвазивний чужорідний вид. Тому сьогодні заборонено будувати нові хутрові ферми для розведення американської норки. Подібний закон змусив Японію закрити свою останню хутрову ферму в 2016.

З 2016 хутрове звірівництво в Японії було скасовано після того, як остання хутрова ферма закрилася через невідповідність вимогам закону «Про інвазивний чужорідний вид» 2006 року, з тих же пір будувати нові хутрові ферми для розведення норки в Японії стало незаконним.

В Новій Зеландії діє заборона на імпорт норки, заборона на розведення норки в країні.

В США деякі штати забороняють тримати в неволі лисиць. У Каліфорнії є вимоги до утримання норок і лисиць, які перешкоджають розвитку хутровий індустрії зважаючи на великі витрати. Штат Нью-Йорк прийняв закон, що забороняє умертвіння хутрових звірів електричним струмом. У Сан-Франциско забороняють продавати хутро з 2019 року. Західний Голлівуд в США - перше місто в світі, яке вирішило заборонити продаж хутра в 2011. Заборона набула чинності в 2013, коли продажі хутра в Західному Голлівуді оцінювалися в два мільйони доларів щорічно.

У січні 2017 Індія прийняла заборону на імпорт норкового, лисячого хутра і хутра шиншили.

В Ізраїлі в даний час обговорюється законопроект про заборону продажу хутра.

Китай є найкрупнішим постачальником хутра в країни ЄС, США, Росію. Закону немає.

Росія - перша в світі країна, повністю заборонила бійню дитинчат тюленя. Закону про заборону виробництва хутра немає. Рекомендації комісії Європейського Союзу накладають зобов'язання для російських звіроферм про необхідність поліпшити тільки умови утримання тварин - збільшити розмір клітини [23].

7 лютого у Верховній Раді зареєстрували новий законопроект №10019, який забороняє виробництво хутра в Україні [24].

У жовтні 2018 року закінчилось голосування за петицію стосовно заборони виробництва хутра в Україні. Вона набрала понад 27 тисяч голосів – на 2 тисячі підписів більше, ніж потрібно для розгляду у Верховній Раді.

Тоді профільний комітет підтримав петицію та закликав створити відповідний законопроект.

Якщо законопроект таки ухвалять, то хутрове виробництво в Україні буде заборонено з 1 січня 2025 року. До цього тварин, яких розводять для виробництва хутра, утримуватимуть у максимально близьких до природних умов (доступ до ґрунтів та водойм).

За умови ухвалення закону, Україна стане 15 країною Європи, яка заборонить виробництво хутра.

Боротьба за збереження хутряних тварин відбувається шляхом зміцнення національних систем правоохоронних органів, шляхом розробки ефективних механізмів ліквідації попиту на заборонені продукти дикої природи. Однак, враховуючи глобальність існуючої проблеми, подолати її неможливо без зміцнення співпраці між країнами. Великий вклад у збереження хутряних тварин роблять зооохоронні міжнародні організації. Найвідомішими та більш ваговими у світовому масштабі з них є наступні.

Всесвітнє товариство захисту тварин (ВОЗТ) (англ. World Society for the Protection of Animals (WSPA)) — міжнародна некомерційна зоозахисна організація, що здійснює свою діяльність у більш, ніж 150 країнах світу й об'єднує понад 900 організацій.

У ВОЗТ 13 офісів, розташованих в Австралії, Бразилії, Канаді, Колумбії, Коста-Ріці, Данії, Німеччині, Нідерландах, Новій Зеландії, Танзанії, Таїланді, США і Великобританії, головний офіс ВОЗТ — у Лондоні. Всесвітнє товариство захисту тварин було створено в 1981 році шляхом злиття двох товариств захисту тварин: заснованої в 1953 році Всесвітньої федерації захисту тварин (WFPA) і створеного в 1959 Міжнародного товариства захисту тварин (ISPA).

Своєю метою WSPA вважає світ, в якому благополуччя тварин - цінується, а з жорстоким поводженням - покінчено, місія WSPA - створення глобального руху на захист тварин.

WSPA бореться як проти жорстокого поводження з тваринами в цілому, так і проводить окремі кампанії проти конкретних видів жорстокого і негуманного поводження, таких як корида, цькування ведмедя, китобійна промисловість, утримання дельфінів у неволі, інтенсивне тваринництво.

WSPA відома за кампаніям по захисту ведмедів, одна з них — Libearty, розпочата в 1992 році. У даний час WSPA бореться за припинення сільськогосподарського розведення ведмедів, цькування ведмедя, а також експлуатації ведмедів-«танцюристів». Крім того, ВОЗТ фінансує і консулює організації, що входять у суспільство, та займаються реабілітацією ведмежат-сиріт і ведмежими заповідниками.

Крім цього, WSPA також консулює уряди і вимагає прийняття законодавства, яке дозволило б поліпшити становище тварин. Її міжнародна кампанія за Всесвітню декларацію благополуччя тварин з метою підписання її в ООН спрямована на затвердження ряду принципів, які забезпечують повагу до тварин та їх захист [25].

Також WSPA розробляє освітні програми, присвячені роботі та догляду за тваринами, у тому числі програми для ветеринарів, власників тварин і дітей.

Всесвітній фонд дикої природи (англ. World Wide Fund for Nature), до 1986 р. — Всесвітній фонд дикої природи (англ. World Wildlife Fund, WWF) — міжнародна неурядова організація, що займається збереженням природи, дослідженнями та відновленням природного середовища. Офіційна назва організації була змінена з World Wildlife Fund на World Wide Fund for Nature, проте попередня назва залишається офіційною в багатьох країнах.

Це найбільша незалежна природоохоронна організація у світі, що має біля 5 млн працівників та добровольців по всьому світу, працюючи в понад 120 країн. Щорічно WWF здійснює понад 1200 екологічних проєктів, привертаючи увагу мільйонів людей до проблем охорони довкілля і їхнього рішення. Організація існує на добровільних внесках, приблизно 9% її бюджету поступає від приватних пожертв.

Місія WWF — запобігання наростаючій деградації природного середовища планети і досягненні гармонії людини і природи. Головна мета — збереження біологічної різноманітності Землі. Символ Всесвітнього фонду дикої природи — гігантська панда.

Всесвітній фонд дикої природи був заснований в 1961 році, англійцями Пітером Скоттом, Люком Гоффманом і Гаєм Монфором. Популярність і фінансову незалежність WWF знайшов через 10 років після свого виникнення. У 1971 році президент фонду принц Нідерландів Берnard особисто звернувся до тисячі найвпливовіших і відоміших людей світу з проханням підтримати WWF і передати в управління фондом по 10 тисяч доларів. Зібраний таким чином капітал (10 млн доларів) став основою трастового фонду, який за числом своїх учасників, — тисяча запрошених плюс принц Берnard — отримав назву «Трест 1001 з охорони природи». Потрапити в число вибраних можна тільки після особистого запрошення принца і оплати вступного внеску. У клубі «1001» перебувають члени кланів

Ротшильдів і Рокфеллерів, високі персони королівських домів Європи, найбагатші люди з країн Близького і Середнього Сходу. У 1981–1996 р.р. президентом фонду був Філіп, герцог Единбурзький.

За більш ніж сорок років свого існування Всесвітній фонд дикої природи перетворився на впливову організацію і діє більш ніж в 130 країнах світу. WWF об'єднує 28 національних відділень, їх очолюють відомі і шановані в своїх країнах люди, серед яких є і королівські персони, як, наприклад, в Швеції та Іспанії, де справою охорони дикої природи зайнялися самі монархи. Також підтримку Всесвітньому фонду дикої природи надають більше 5 мільйонів індивідуальних членів.

Більше половини грошей поступає до Фонду як добродійні пожертвування від організацій і приватних осіб. З моменту створення WWF надав кошти на здійснення близько 11 000 проектів в 130 країнах світу.

Міжнародний Секретаріат WWF знаходиться в Швейцарії.

Серед проектів WWF слід відзначити охорону рідкісних видів - проекти зі збереження видів тварин, що стоять на межі зникнення: далекосхідного леопарда, амурського тигра, зубра, сніжного барса, азиатського леопарда, атлантичного моржа.

У березні 2019 го, новинний сайт BuzzFeed опублікував розслідування діяльності Всесвітнього фонду природи. У ньому йшлося про те, що фондом наймаються так звані «рейнджери», що борються з браконьєрством за допомогою тортур, вбивств і згвалтувань людей, яких ті вважають винними. За версією BuzzFeed, фонд обізнаний про сумнівні ініціативи «рейнджерів», проте не вживає жодних заходів щодо їх припинення. В даний час WWF пообіцяли розслідувати скарги на «рейнджерів», проте відповідати на детальні питання в організації відмовилися [26].

Грінпіс (англ. Greenpeace, у перекладі — «зелений мир») — міжнародна природоохоронна організація, заснована 1971 року в Канаді. Основне завдання організації — сприяти екологічному відродженню та привертати увагу людей та влади до збереження природи.

Фінансування організації — винятково із пожертв людей, небайдужих до збереження природи. Грінпіс не приймає фінансування бізнесу, влади та політичних партій.

Зростання популярності Грінпісу відбулося після багатьох акцій, спрямованих на збереження довкілля. Регулярно проводять акції щодо захисту хутряних тварин.

Міжнародний союз охорони природи (МСОП; англійською — International Union for Conservation of Nature, IUCN) — міжнародна організація, метою якої є збереження природних ресурсів.

Заснована в 1948 році, головний офіс знаходиться в місті Гланд (Швейцарія). Членами організації можуть бути як юридичні, так і фізичні особи. На теперішній час членами МСОП є 78 країн, 112 урядових та 735 неурядових організацій (в тому числі й українських), а також велика кількість вчених з 181 країни.

Основним уставним видом діяльності МСОП є допомога співтовариствам будь-якого виду у справі збереження біорізноманіття і впровадження екологічно чистих та сталих методів використання природних ресурсів.

МСОП об'єднує як державні, так і недержавні громадські організації. Вони визначають загальну політику МСОП, розробляють засади поточної роботи, та обирають Раду МСОП на Світових конгресах МСОП, що скликаються регулярно. Організації-члени можуть групуватись в Національні та Регіональні спільноти.

У складі МСОП існують 6 комісій, що опікуються оцінкою світових природних ресурсів та подають інформаційну та дорадчу допомогу щодо справ збереження біорізноманіття:

- Комісія з виживання видів (Species Survival Commission, SSC): допомагає МСОП в сфері технічних питань, пов'язаних з роботою по збереженню видів та проводить охоронні заходи щодо видів, котрі

знаходяться під загрозою зникнення. Видає Червоний список МСОП. На 2016 рік налічувала 700 членів. Голова — Holly Dublin.

- Комісія з охоронюваних територій (World Commission on Protected Areas, WCPA): займається питаннями організації нових та управління існуючими суходільних та морських природніх охоронюваних територій. На 2016 рік налічувала 1300 членів. Голова — Nikita Lorpoukhine.

- Комісія з природоохоронного законодавства (Commission on Environmental Law, CEL): розробляє законодавчі концепції та інструменти, та надає консультаційну допомогу в сфері природоохоронного законодавства та сталого природного розвитку територій. На 2016 налічувала 800 членів. Голова — Sheila Abed.

- Комісія з освіти та комунікації (Commission on Education and Communication, CEC): розробляє методики виховання всіх рівнів, спрямовані на усвідомлення важливості збереження біорізноманіття. На 2016 рік налічувала 600 членів. Голова — Keith Wheeler.

- Комісія з екологічної, економічної та соціальної політики (Commission on Environmental, Economic and Social Policy, CEESP): проводить експертизу та розробляє рекомендації з оптимізації економічних та соціальних факторів для охорони довкілля та сталого розвитку природніх екосистем із збереженням біорізноманіття. На 2016 рік налічувала 500 членів. Голова — Taghi Farvar.

- Комісія з менеджменту екосистем (Commission on Ecosystem Management, CEM): надає експертну підтримку з питань інтегрованого екосистемного підходу до управління природніми та модифікованими екосистемами. На 2016 налічувала 400 членів. Голова — Hillary Masundire [27].

Програма Організації Об'єднаних Націй з навколишнього середовища (UNEP) - це агентство, що координує екологічні проекти, надає допомогу країнам, що розвиваються в екологічних справах.

UNEP була заснована Морісом Стронгом, її першим директором, на Конференції Організації Об'єднаних Націй з проблем навколишнього середовища в червні 1972 року. Програма має свій штаб в Гігрі, в передмісті Найробі у Кенії. UNEP також має шість регіональних офісів та відділень різних країнах [28].

Діяльність UNEP охоплює широкий спектр питань, пов'язаних з атмосферою, морськими і наземними екосистемами, керування екологічними проектами та розвиток зеленої економіки.

Агенство відіграло значну роль у розвитку міжнародних природоохоронних конвенцій. UNEP є прикладом, як можуть бути реалізовані екологія в поєднанні з політикою. Агенство працює над розробкою і реалізацією екологічної політики з національними урядам, регіональними екологічними організаціями. UNEP бере активну участь у фінансуванні та реалізації проектів з охорони довкілля.

Програма допомагає в розробці керівних принципів і договорів з таких питань, як міжнародна торгівля потенційно небезпечними хімічними речовинами, транскордонного забруднення повітря і забруднення міжнародних водних шляхів.

Програма спрямована на вирішення сучасних найгостріших проблем з екології, а це: опустелювання, деградації ґрунтів, погіршення якості і зменшення кількості прісної води, забруднення Світового океану, зміна клімату. Крім того, особлива увага приділяється проблемі зменшення біорізноманіття, у тому числі і хутряних тварин.

Під егідою Програми Організації Об'єднаних Націй з навколишнього середовища перебувають секретаріати:

- Конвенції про міжнародну торгівлю видами дикої фауни і флори, що перебувають під загрозою зникнення,
- Конвенції про охорону біологічного різноманіття,
- Конвенції про збереження мігруючих видів диких тварин.

3 РОЗВИТОК ЗАПОВІДНОЇ СПРАВИ В ОКРЕМИХ КРАЇНАХ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ

Історія заповідної справи налічує не одну тисячу років, адже питання заповідання окремих територій із унікальними властивостями виникало разом із розвитком людської свідомості та ускладненням цивілізаційних процесів. Чим більше підсилювався вплив людської спільноти на природне середовище, тим сильніше та гостріше відчувалася потреба у створенні природних резерватів задля збереження унікальних об'єктів. Роль та завдання природоохоронної справи на кожному етапі розвитку суспільства змінювалися в залежності від ступеню та напрямку взаємодії людства та природи, характеру природокористування, ступеня розвитку науково-технічної сфери, потребами суспільства тощо [28].

ЄС у даний час є одним зі світових лідерів у сфері міжнародного природоохоронного співробітництва. При цьому екологічна політика і діяльність ЄС, у цілому, нерозривно пов'язані з глобальними заходами в сфері захисту навколишнього середовища, в тому числі проведеними під егідою ООН.

Захист навколишнього середовища став одним із пріоритетних напрямків діяльності ЄС поряд з іншими напрямками інтеграції. ЄС має широку компетенцію в області охорони навколишнього середовища, у цій сфері видається значна кількість загально - європейських нормативних актів. ЄС має також необхідні повноваження на здійснення міжнародного співробітництва в екологічній сфері і у сфері охорони навколишнього середовища .

3.1 Німеччина

Німеччина - високорозвинена і густонаселена країна. Будучи однією з провідних держав Європейського союзу, Німеччина традиційно приділяє особливу увагу охороні навколишнього середовища. Її розміри і географічне положення обумовлюють необхідність екологічно правомірної поведінки. Загальне розуміння екологічних проблем, а також готовність їх усунення в Німеччині досить високі. Конституція держави встановлює, що, реалізуючи в рамках конституційного ладу законодавчу владу і забезпечуючи здійснення виконавчої і судової влади відповідно до закону і правом, держава, усвідомлюючи відповідальність перед майбутніми поколіннями, захищає природні основи життя.

Питанням заповідання територій населення Німеччини переймалося багато років тому. В часи феодалізму природу Німеччини охороняли переважно на основі економічних мотивів, наприклад, створюючи заповідні ліси. Коли під впливом просвітництва та романтизму виникло нове відношення до природи, тоді й виник природоохоронний рух. До 1900 року охорона природи була під керівництвом переважно естетичних, етичних та соціально-психологічних аргументів. Таким чином, духовні корні німецького природоохоронного руху йдуть до періоду просвітництва та романтизму, що відстають від нас більш ніж на 200 років.

Професор музики Ернст Рудорф [29] впливав на природоохоронний рух на тих його ранніх етапах, коли воно в кінці XIX в. формувало поняття охорона рідного краю чи охорона природи та виступав проти матеріалізму свого часу.

Цілісна концепція Рудорфу охоплювала обидва аспекти, а саме охорону ландшафтів від руйнування (сьогодні охорону навколишнього середовища) та збереження незайманої природи.

Вільгельм Ветекамп – перший політик, що виступав на захист природи в пруському парламенті. Він в 1898 р. вимагав створення державних парків за північноамериканським зразком.

Лина Хенле заснувала в 1899 р. приватний Союз охорони птахів – один з перших природоохоронних союзів.

Цілісний підхід Рудорфу був реалізований пруською державою лише частково, а саме шляхом охорони резерватів згідно концепції Гуго Конвентца. Цей прагматик з 1906 р. займав пост Державного управління догляду за пам'ятниками природи. Практична природоохоронна робота здійснювалася завдяки силі суспільства.

Ініціатор створення першого природоохоронного парку Люнебургська пустош поет Херман Льоне вже тоді критикував охорону природи в резерватах, називаючи це дитячої забавою, основи якої зосереджені в деталях, в той час як в цілому проходить обезображення природи. Імперський закон про охорону природи 1935 р. було підготовлено в Веймарській республіці. Трактовка природоохоронної ідеї в часи націонал-соціалізму нашкодила охороні природи. Тому екологічний рух 1970-х рр. в Федеративній Республіці Німеччини спочатку відмежувався від охорони природи [29].

Пізніше політично активні союзи та громадянські ініціативи впливали на те, щоб охорона природи отримала суспільне визнання під нової течією охорони навколишнього середовища.

В НДР ідея ландшафтного діагнозу, що розуміється під поняттям повсемістний моніторинг, вперше була видана в 1954 р., але не була реалізована. В 1968 р. НДР внесла в свою конституцію положення про охорону природи в інтересах благополуччя своїх громадян, а об'єднана Німеччина зробила це в 1994 р.

В 1977 р. за зразком Червоної книги Міжнародного союзу охорони природи (МСОП) була видана перша Червона книга ФРН, що містила дані про рідкі види рослин та тварин, що знаходяться під загрозою зникнення. В

1980-ті рр. виникла ідея екологічної профілактики, що розглядається в Програмі дій в області екології.

В 1990 р. групі активістів природоохоронного руху ГДР вдалося внести в договір про об'єднання двох німецьких держав положення про охорону 14 крупних областей Східної Германії, в тому числі 5 національних парків.

У 1993 р. було створено Федеральне відомство по охороні природи. З прийнятим в 2002 р. зі змінами Федеральним законом про охорону природи, вперше було признано, що природа та ландшафт є цінними самі по собі [29].

В даний час Німеччина – країна великого біологічного розмаїття. Тут існують близько 48 000 видів тварин і 24 000 видів вищих рослин, мохів, грибів, лишайників і водоростей. На сьогодні в Німеччині зареєстровано 16 національних парків і 16 біосферних резерватів ЮНЕСКО зовсім різного характеру, розташовані між Північним морем і Альпами, а також існують тисячі заповідників [30].

Питання заповідної справи в Німеччині регулюється Федеральним законом про охорону навколишнього природного середовища (надалі — Федеральний закон) [31] та земельними законами окремих суб'єктів федерації.

Структура категорій природоохоронних територій базується на потребі виконання задач Бернської конвенції, Європейської ландшафтної конвенції, директив ЄС, а також відповідності міжнародній класифікації природоохоронних територій. Мережа природоохоронних територій Німеччини фактично звучить в оригіналі як «біотопічна мережа» [31].

Кожна земля (суб'єкт федерації) має включати щонайменше 10 % біотопічної мережі в своєму складі. Мережа природоохоронних територій включає такі категорії: резервати (заповідники), національні природні парки та національні природні пам'ятки, біосферні заповідники, заповідні ландшафтні зони, природні парки, пам'ятки природи, захищені компоненти ландшафту [30].

Додатково до охоронного режиму кожної з природоохоронних територій, для їхніх окремих частин може бути затверджена т. з. «декларація про захищені частини природи і ландшафту», яка визначає предмет, мету захисту, заходи, необхідні для досягнення мети захисту та правила поведінки, і, в разі необхідності, допомоги, розвитку та відновлення заходів або розмір необхідних видатків для втілення цієї мети. Захищені області можуть бути розділені на зони за відповідною метою захисту включених елементів природи і ландшафту [31].

Частини природи і ландшафту, призначені для захисту, закріплюються на період до двох років, за наявності перестороги, що намічена мета захисту знаходиться під загрозою зміни або порушення.

Тимчасове закріплення статусу може бути продовжене ще раз до двох років. Заборонені будь-які зміни в середовищі, що негативно вплинуть на його охоронну функцію. Статус «захищеної частини ландшафту» не скасовується, якщо протягом цих двох років охоронне положення не виконується взагалі або частково [30]. Натомість деталі функціонування таких ділянок регулюються законодавством кожної землі окремо. Виняток становлять лише ситуації, коли такі території виділяються в межах національних парків або національних пам'ятників природи, за ініціативи їхніх адміністрацій. У такому разі рішення про виділення таких територій приймаються на рівні Федерального міністерства навколишнього природного середовища, охорони природи та безпеки ядерних реакторів [31].

Заповідники (резервати) є юридично закріпленими територіями, в яких здійснюється спеціальний захист природи і ландшафту в цілому або частково. Створюються для збереження, розвитку і відновлення оселищ, біотопів пріоритетних видів дикої фауни і флори; з міркувань наукової доцільності, або ілюстрації природної історії або збереження національної спадщини; через їх природні особливості (мальовничі місця та краєвиди). Будь-які, що можуть призвести до знищення, пошкодження або зміни заповідника, його компонентів, або стійкого порушення, заборонені. При

цьому заповідники можуть бути доступні громадськості за умови контролю перебування [31].

Національні парки, національні пам'ятки природи є юридично закріпленими, особливим чином рівномірно охоронюваними районами. Особливістю їх є те, що вони обов'язково мають бути нерозділеними іншими об'єктами простором. Територія НП, НПП на більшій частині своєї території повинна мати режим, що відповідає статусу заповідника; на решті земель НП, НПП вплив людини зведено до мінімуму. Завданням НП є збереження перебігу природних процесів в їхній природній динаміці. НП повинні також служити для науково-екологічного моніторингу, висвітлення природної історії. НПП є юридично закріпленими територіями, що отримують охоронний статус з міркувань наукової діяльності, збереження природної історії, історії культури або національної спадщини або через їхню рідкість, красу та особливість [31].

Біосферні заповідники є однорідними, захищеними районами, на частині яких дотримується режим заповідника, а решта є просто охоронними ландшафтами [31]. Мета біосферного заповідника — розвиток і збереження або відновлення середовищ існування історичних для цієї території видів, збереження, розвиток і відновлення різноманітності середовища проживання, у тому числі раніше комерційно використовуваних видів тварин і рослин. У біосферних заповідниках допускаються контрольовані форми ведення сільського господарства. Використання біосферних заповідників, якщо дозволяє захисна мета, може включати дослідження і спостереження природи і ландшафтів, освіту в інтересах сталого розвитку. Біосферні заповідники можуть бути також позначені як біосферні зони або біосферні регіони [31].

Охоронювані ландшафти (ландшафтні заповідники) — це частини території, де є необхідним обов'язковий захист природи і ландшафтів. Такий статус надається з метою збереження, розвитку або відновлення продуктивності і функціонування екосистеми чи її регенеративної здатності; забезпечення охорони різноманітності, унікальності і краси або особливої

культурної та історичної значущості пейзажу або через особливе рекреаційне значення ландшафтів. У межах охоронюваного ландшафту заборонені всі дії, які змінюють характер ландшафту або суперечать меті особливого захисту [31].

Природні парки створюються для догляду за природними територіями. Зазвичай це ділянки з унікальними пейзажами, в яких режим спрямований на забезпечення туризму. Охоронний статус надається відповідно до вимог просторового планування для підтримки, розвитку та відновлення з ухилом до багаторазового використання ландшафту і його видів і різноманітності середовищ існування. Також задачею природних парків є сприяння сталому регіональному розвитку [31].

Пам'ятки природи — юридично закріплені окремі витвори природи площею до п'яти гектарів, що мають наукову, культурну та історичну цінність або заповідуються завдяки своїй унікальності, неповторності і природній красі. Ліквідація пам'ятки природи і будь-які дії, які можуть призвести до знищення, пошкодження або зміни пам'ятки природи, забороняються [31].

Елементи охоронного ландшафту — це юридично закріплені елементи природи і ландшафту, що потребують захисту. Вони мають зберігати, розвивати або відновлювати продуктивність і функціонування екосистем, стимулювати або обслуговувати естетичну або іншу цінність ландшафту, забезпечувати захист ландшафту від руйнівних впливів середовища. Такі елементи є важливими середовищами існування деяких видів дикої фауни і флори, до яких можуть бути віднесені навіть алеї, лісосмуги, ґрунтозахисні насадження. Ліквідація охоронюваного ландшафту або дії, що можуть призвести до його руйнування, пошкодження або зміни вигляду, в якому було надано охоронний статус, заборонені [31].

Юридична охорона біотопів. Деякі частини природи і ландшафту, які мають особливе значення як середовища існування, захищені законом [31]. Тому дії, які можуть призвести до руйнування або є будь-якою іншою

значною перешкодою, забороняються для наступних природних територій: природних або напівприродних територій, протічних і стоячих внутрішніх вод, включаючи їх береги і нероздільні з берегом території, що супроводжує природна або напівприродна рослинність та їх природні або напівдикі райони замулювання, стариці і регулярно затоплювані райони; болота, зарості очерету, осоки і багаті заливні луки, обласні джерела, солонуваті внутрішні луки; відкриті внутрішні дюни, осипи і завали, глина і лесові стіни, чагарники, ялівцеві пустки, луки, сухий трав'яний покрив, ліси і зарості сухих і теплих ділянок; болота і заплавні ліси, яри, осипні ліси, субальпійські модринові та соснові ліси; відкриті скельні утворення, альпійські луки і рідколісся; морські скелі, прибережні дюни і берегові вали, пляжі озер, лагуни з замуленими територіями, солончаки і грязьові ділянки в прибережних районах, луки Руппе та інших морських макрофітів, рифи, субліторальні мілини, зони морського і прибережні райони. Якщо охоронювані законом біотопи були оголошені протягом терміну дії договірної угоди (оренди) або залучення території у громадських програмах, і оголошення призвело до обмеження користування, таке обмеження не застосовується для відновлення сільського, лісового, рибного господарства протягом 10 років після завершення договірної угоди або участі у відповідній державній програмі [31].

Юридично захищені біотопи, які виникли в районах, де дозволений видобуток корисних копалин, був обмежений або припинений, обмеження не виконується для відновлення видобутку протягом п'яти років після обмеження чи припинення [31].

3.2 Польща

Територія Польщі дорівнює 312 696 км², а її населення становить близько 38 млн чоловік [32]. Щільність населення - в середньому 112 чоловік на 1 км², що свідчить про досить вагоме антропогенне навантаження на

природне середовище. Держава розташована в північній частині Середньоєвропейської провінції Європейської широколистяної області і характеризується переважанням рівнинних ландшафтів, модельованих різними формами делювіального зледеніння, сліди якого добре збереглися у багатьох місцях. Гірські масиви займають лише близько 11 % площі і розташовані в південній частині Польщі. Це Карконоші (найвища вершина Снежка, 1602 м), що належать до Герцинської гірської системи, та Польські Карпати, які охоплюють весь північний мегасхил Західних Карпат. Найбільші їх масиви - Татри (найвища вершина Риси (2499 м), Баб'я Гура (1725 м), Пієніни, Східні Бескиди (1346 м) відзначаються особливою ландшафтною та біогеографічною, а отже, й природоохоронною особливістю. Завдяки багатим природним ресурсам цих гір їх охороні здавна приділяли належну увагу. Крайовий сейм у Кракові вже в 1868 р. прийняв закон про охорону в Татрах сарни та бабака. Вагомий внесок у справу охорони природи фізіографічної комісії Краківського наукового товариства, що створила в 1573 р. Татранське товариство. В 1890 р. були взяті під охорону два унікальні природні об'єкти - Пієнінська пам'ятка природи (20 га) і Карпатський праліс під Навойовом [33].

У розвитку природоохоронних ідей у країні після першої світової війни особливу роль відіграли відомі природодослідники В. Шафер, С. Соколовський, А. Водзічко. Уже в 1919 р. при Міністерстві освіти Польщі була створена Тимчасова державна комісія охорони природи, очолювана В. Шафером. У 1925 р. вона була перейменована у Державну раду охорони природи. З метою залучення громадськості до справи охорони природи в 1928 р. створюється Ліга охорони природи, яка зараз нараховує понад 1,2 млн членів [33].

Після другої світової війни удосконалюється природоохоронне законодавство, активізується природоохоронна діяльність у науковій та громадській сферах. Вже в 1946 р. в Кракові відбувся перший з'їзд Державної ради охорони природи, який накреслив програму природоохоронних дій. У

тому ж році була видана офіційна постанова про видову охорону рослин, а в 1952 р.- про охорону тварин. Незабаром геолог В. Гоетель розпочинає масштабну акцію щодо охорони природи Карпат і створення дволатеральних національних парків. У 1954 р. були організовані Татранський національний (народовий) парк (21 164 га), у 1950 р.- Свентокржиський (5883 га), у 1954 р.- Пієнінський (2330 га) та Баб'єгурський (1741 га), у 1973 р.- Бещадський (Бескидський) парки [33].

Юридична основа природоохоронних дій у Польщі - прийнятий у 1949 році Закон про охорону природи, який 1980 р. був розширений і затверджений як Закон про охорону і формування навколишнього середовища [33].

У розробці наукових основ охорони природи особливий вклад внесли В. Гоетель, В. Михайлов та інші вчені. Для вирішення багатопланових природоохоронних завдань В. Гоетель обґрунтував потребу формування спеціальної науки, яку він назвав созологією (від старогрецького созейн - охороняти і логос - вчення) . Ця наукова концепція з часом була розвинута на Україні. В рамках созології (геосозології) були виділені такі наукові галузі: фітосозологія (аут- і синфітосозологія), зоосозологія (аут- і синзоосозологія), педосозологія, гідросозологія, аеросозологія, ландшафтна созологія, рестриктивна (заповідна) созологія, економічна созологія, юридична созологія, соціальна созологія, космосозологія .

Згідно з постановою Ради Міністрів Польщі у 1970 р. створено Польський комітет охорони середовища людини, на який покладена функція координації всіх природоохоронних заходів [33].

Вдала природоохоронна структура та, наукові досягнення в охороні природи дали змогу успішно вирішувати практичні природоохоронні завдання як територіальної, так і поресурсної охорони природи. У Польщі офіційно затверджено п'ять категорій охоронних територій та об'єктів.

У зв'язку з тим, що протягом агрокультурного періоду істотно скоротилась площа лісів, (лісистість становить зараз лише 27,6 %), велика

увага приділяється їх раціональному використанню і відновленню. Для охорони найбільш цікавих корінних лісових екосистем створена розгалужена мережа лісових резерватів. Серед лісових масивів, на вапнякових і гіпсових скелях створені степові резервати для охорони реліктових осередків ковили (*Stipa joannis*, *S. capillata*), осоки низької (*Carex humilis*), типчака (*Festuca valesiaca*, *F. sulcata*, *F. pallens*) тощо.

Значною різноманітністю відзначається флора судинних рослин Польщі, що нараховує понад 2300 видів. Найбільше видове багатство спостерігається в Польських Карпатах. Однак швидкі темпи індустріалізації та урбанізації негативно вплинули на видовий склад флори. У теперішній час під охороною закону знаходиться понад 300 видів судинних рослин. Сьогодні видова охорона рослин забезпечується, крім національних парків, у 430 лісових, 127 флористичних, 70 болотних, 28 степових і 10 водних резерватах і пам'ятках природи.

Аналогічне становище і з охороною фауни, яка представлена на території Польщі різними зоогеографічними комплексами.

Зусилля зоологів спрямовані на охорону у першу чергу раритетних видів - зубра, бобра, сарни, орлів та інших рідкісних хижих птахів. Згідно обліку диких звірів у Польщі тепер налічується 612 особин зубрів, 251 сарни, 46 ведмедів.

У галузі як видової, так і територіальної охорони природи, а також еколого-економічного обґрунтування раціонального природокористування значна заслуга належить створеному в 1953 р. в Польській Академії наук Інституту охорони природи у Кракові, який згодом перейменували в Інститут охорони природи і природних ресурсів [33].

Координацію всієї наукової діяльності в області охорони природи здійснює Комітет охорони природи Польської Академії наук.

Організаційні питання охорони природи в країні вирішує Міністерство охорони навколишнього середовища і природних ресурсів (Департамент охорони природи і поверхні Землі), Центральне державне відомство з питань

охорони природи і охоронних ландшафтів, Міністерство сільського і лісового господарства та харчової промисловості (Департамент лісового господарства і національних парків), Центральне державне відомство, що керує національними парками та природними резерватами.

Комітет по охороні природи Польської АН разом з науково-дослідними інститутами і відповідними Міністерствами розробили перспективний план поліпшення в країні життєвого середовища.

Польща активно співпрацює в галузі охорони природи з багатьма міжнародними організаціями - МСОП, ЮНЕП, ЮНЕСКО, РЕВ. Вчені країни плідно співпрацюють з Міжнародною Радою охорони птахів, Міжнародним бюро досліджень водоплаваючих птахів, Європейською федерацією національних та природних парків. Доброю традицією є співробітництво з Словаччиною в білатеральних національних парках у Карпатах - Татранському, Піенінському, Бескидському. Воно сприяє успішному вирішенню багатьох природоохоронних завдань у прикордонній зоні.

В наші дні охорону природи в Польщі регулюють положення Закону про охорону природи від 16 квітня 2004 р. [34]. Згідно з цим законом, охорона природи полягає в збереженні, зрівноваженому користуванні та відновленні запасів, утворень і складників природи.

У ст. 6 цього закону визначено десять основних категорій – форм охорони природи:

- 1) національні парки,
- 2) природні заповідники,
- 3) ландшафтні парки,
- 4) охоронні ландшафти,
- 5) простори “Natura 2000”,
- 6) пам’ятки природи,
- 7) документальні місця,
- 8) екологічні угіддя,
- 9) природно-ландшафтні комплекси,

10) охорона видів рослин, тварин і грибів.

Площа всього природно-заповідного фонду Польщі (без територій Natura 2000) наприкінці 2016 р. становила понад 10,1 млн га, тобто 32,4 % території країни [35]. Форми неживої природи охороняють як безпосередньо, так і опосередковано в усіх перелічених категоріях, за винятком останньої, у межах територіальних та в об'єктних формах природно-заповідного фонду. До форм природно-заповідного фонду належать пам'ятки неживої природи і документальні місця.

3.3 Румунія

Це переважно гірська країна. Гірські і високогірські ландшафти займають 31 % території країни, горбиста місцевість - 33 %, рівнинні ландшафти - 33 %. Решта площі приходить на акваторії.

Територія Румунії - 237 502 км², населення становить 23 млн чоловік. Його щільність досить висока - 98 чоловік на 1 км², що свідчить про значний антропогенний вплив на природні ландшафти, зокрема, в здавна заселених і окультурених регіонах, до яких належать і Карпати.

На території Румунії розташована значна частина Східних Карпат та величезна дуга Південних Карпат протяжністю близько 500 км. У Південних Карпатах знаходиться найвища вершина республіки - Молдовеану (2543 м). В Румунських Карпатах беруть початок численні ліві притоки найбільшої на нашому континенті ріки Дунай, що протікає по південному кордоні країни на віддалі 1075 км. Загальний середній річний стік румунських рік становить 38 млрд кубічних метрів води (без Дуная).

Румунія багата на запаси прісної води. На її території є понад 3500, правда невеликих, озер, розташованих здебільшого в горах. Вони цінні у ландшафтно-естетичному, а деякі і в рекреаційному відношенні і підлягають дбайливій охороні.

Незважаючи на гірський характер ландшафтів лісистість у країні невисока - 26 %, тому що протягом тривалого агрокультурного періоду ліси були знищені. Зараз основні лісові масиви зосереджені в Карпатах, де в гумідних та евгумідних кліматичних умовах виконують важливу ґрунто- і водозахисну функцію.

В історичному розвитку природоохоронної концепції в Румунії можна вичленувати кілька послідовних етапів. Ще в 1907 р. П. Антонеску обґрунтував потребу прийняття спеціального закону про охорону унікальних природних ландшафтів та пам'яток природи. Напередодні першої світової війни біологи запропонували взяти під охорону види тварин та рослин, що знаходяться під загрозою знищення. З метою розвитку туризму в країні у 1920 р. був заснований туристичний клуб, перейменований згодом у "Товариство туризму й охорони природи". В 1922 р. створюється нове добровільне природоохоронне товариство "Гірське братство" [33].

Під впливом прогресивних природоохоронних ідей, які в 30-ті роки поширились у Середній Європі, в Румунії активізується діяльність по охороні природи і збереженню унікальних природних ландшафтів. У 1930 р. прийнято перший закон про охорону природи і відповідно до його основних положень при Міністерстві сільського господарства створюється спеціальна комісія по пам'ятках природи.

Румунські ботаніки, зоологи, географи продовжують успішно вивчати цікаві у біогеографічному відношенні природні об'єкти в карпатському та інших регіонах країни і обґрунтовують необхідність їх охорони. У 1932 р. в масиві гори Петросул (2305 м) створюється комплексний однойменний природний резерват на площі 3068 га. В цьому ж році організовано резерват Домуглед. В 1935 р. в західній частині Південних Карпат організовано перший в країні національний парк Ретезат (Retezat) на площі 20 тис. га.

Нові можливості для розширення програми в галузі охорони природи і навколишнього середовища з'явилися після другої світової війни. Вже у 1950 р. уряд приймає закон про охорону пам'яток природи, який у 1954 р. був

істотно доповнений. Одночасно при Румунській Академії наук створюється спеціальна комісія по охороні природи. У 1955 р. вона почала видавати науковий журнал "Ocrotirea naturii" (Охорона природи), що користується великою популярністю в країні та за кордоном. У 1973 р. уряд видає комплексний закон про охорону навколишнього середовища, який дозволив значно поліпшити організаційну структуру в цій галузі. У 1979 р. ЮНЕСКО затвердило на території Румунії три біосферних заповідники [33].

Серед країн Європейського співтовариства, Румунія відзначається найбільшим флористичним багатством. Її флора нараховує 3600 видів судинних рослин. У Румунії 46 ендемів і 104 інших види, що знаходяться під загрозою, включені у Список рідкісних рослин Європи. У країні приділяється належна увага індивідуальній охороні флори і фауни. Вчені складають реєстр зникаючих видів.

У 1984 р. Д. Мунтеану опублікував Червоний список 86 раритетних видів птахів, що потребують охорони. Цей список включає шість категорій: види, яким загрожує небезпека зникнення (26 таксонів); види, що знаходяться під загрозою (20); зникаючі види (14); потенційно вразливі види (26); види, що добре розмножуються (4); рідкісні мігруючі і ті, що прилітають на зиму (6) [33].

Незважаючи на інтенсивне освоєння ландшафтів в Румунії на значній території збереглися особливо цінні як у національному, так і в міжнародному аспектах природні екосистеми. Тому їх охороні приділяється значна увага. У природно-заповідному фонді республіки затверджені такі категорії охоронних територій: національний парк, природний парк, комплексні (інтегральні) та часткові природні резервати, пам'ятки природи. В Карпатському регіоні розташовані національний парк Ретезат (2100 га), частковий резерват Петросул Маре (3068 га), на базі яких функціонують біосферні заповідники, часткові резервати Домуглед (1132 га), Бучедж (6700 га) та ін. Всього в країні понад 420 природних резерватів. Природоохоронна характеристика найбільш важливих заповідних територій викладена у

спеціальних публікаціях (Horeanu, Gorgan, 1980; Seghedin, 1983; Pasen, Negrutin, 1984 та ін.) [33].

На теперішній час біля 5,18 % території Румунії (12,360 км²) являються національними парками. Майже половину цієї площі займає дельта Дуная (2.43 % території країни) [36]. Особливо охоронювані природні території є найбільш використовуваним засобом по збереженню біорізноманіття в цій країні, а Румунія має цінну природну спадщину. З 11 біогеографічних регіонів, визначених в Європі, Румунія має п'ять таких регіонів (континентальний, альпійський, паннонський, понтійський і степовий). Розмаїтість флори і фауни, тобто живої природи, забезпечується наявністю величезних незайманих лісів і альпійських територій, що властиві Карпатським горам, а також наявністю популяцій ведмедів, вовків, рисей і чорних кіз, які вважаються найбільшими популяціями у Європі.

3.4 Угорщина

Не багатьом відомо, що соціалістична Угорщина була однією з перших в світі країною, яка прийняла Закон про охорону природи! Ще в другій половині 70-х років тут було створено Державне управління з охорони навколишнього середовища і природи. Тому для нашої країни досвід Угорщини безсумнівно корисний.

Розташована у лісостеповій та частково широколистяній лісовій зоні Середньої Європи. Її площа становить 93 тис. км², населення нараховує понад 10,5 млн чоловік. Основна територія Угорщини належить до Паннонської низовини. Лише на крайньому північному заході тягнеться вузька смуга лісової широколистяної зони. У північній частині республіки розташовані Угорські Карпати, площа яких близько 12 тис. км². Вони включають такі гірські масиви: Бержень, Матру, Бюкк, Торнайський гірський карст (що є продовженням Словацької карстової гряди), Чергат і Земпленьські гори. Найбільшої висоти досягає Матра з найвищою в республіці вершиною Кекеш

(1015 м). За винятком масиву Бюкк усі ці гори вулканічного походження. Бюкк і Торнайський карст - кристалічні гори, покриті потужними шарами вапнякових порід. Тому вони цікаві не лише в геоморфологічному (наявність карстових утворень, сталактитових печер, каньйонів), але й у флористичному (поширення кальцефільних видів) відношеннях.

Угорщина - густозаселена країна, на 1 км² налічується 112 чоловік. Протягом тривалого агрокультурного періоду природна структура ландшафтів зазнала істотних змін. Первісні лісостепові ландшафти Ольфельда зараз майже безлісні і мають типовий степовий характер. Внаслідок знищення первинного рослинного покриву близько половини площі сільськогосподарських угідь країни зазнає від'ємного впливу ерозії, дефляції, підтоплення. Тому охороні решток природних лісів та боротьбі з цими стихійними процесами приділяється постійна увага.

В Угорщині досить розгалужена гідромережа, загальна довжина якої становить близько 2600 км. Найбільші ріки - Дунай і Тиса, що бере початок у Закарпатті. Довжина Дунаю на території республіки становить 410 км, а Тиси - 557 км. Однак 96 % ресурсів поверхневих вод поступає в Угорщину з-за кордону. Тому охорона захисних лісів у басейнах згаданих рік, регулювання їх стоку, охорона прилеглих земель від повеней, раціональне використання водних ресурсів - важливі природоохоронні завдання. Для оптимізації екологічної ситуації у басейні Тиси угорські та українські вчені виконують дослідження за спільною програмою.

Питанням охорони природи в Угорщині приділялась увага вже з середини минулого століття. Ще в 1876 р. Угорське карпатське товариство взяло під охорону ботанічний резерват Кветніца у Великій долині, розташованій у Високих Татрах. У 1879 р. був виданий прогресивний на той час закон про ліси. В 1894 р. створено Угорський орнітологічний центр, діяльність якого мала важливе значення для охорони орнітофауни. Його заслугою було те, що вже в 1901 р. в законодавчому порядку взято під охорону 132 види птахів. Після першої світової війни в країні активізується

природоохоронна діяльність. В 1935 р. видано перший закон про охорону природних угідь, який забезпечував збереження цінних для науки й народного господарства ландшафтів і властивих їм рідкісних видів рослин [33].

Після другої світової війни при сприятливих умовах для вирішення природоохоронних завдань на державному рівні в 1951 р. створений орнітологічний резерват Кіш Балатон (Малий Балатон). В 1972 р. уряд постановив організувати в країні мережу національних парків і вже в 1973 р. в Ольфельді створений відомий в Середній Європі степовий національний парк Гортобадь (52 тис. га). Мережа парків поступово розширюється, в - 1975 р. організовано національний парк Кішкуншаг (30,6 тис. га), в 1976 р.- Бюкк (38,5 тис. га), в 1986 р.- Агтелек (19,6 тис. га). Останні два парки розташовані в Угорських Карпатах [33].

В 1976 р. угорський парламент прийняв комплексний закон про охорону навколишнього середовища, який забезпечує правове регулювання взаємодії людини з компонентами природного середовища з метою поліпшення життєвих умов. Цей закон регламентує використання природних ресурсів і являє собою юридичну основу планомірної оптимізації життєвого середовища. В 1982 р. видано спеціальний закон про охорону рідкісних видів флори і фауни та унікальних природних екосистем, цінних у науково-природничому і народногосподарському відношеннях [33].

В країні приділяється належна увага організації мережі природоохоронних територій. Державний природно-заповідний фонд включає п'ять категорій: національні парки (Nemzeti park), біосферні заповідники (Bioszferumi rezervatio), охоронні ландшафтні райони (Tájvédelemi körzet), природоохоронні території (Termézetvédelmi terület), пам'ятки природи (Természeti emlék) і охоронні об'єкти (Védett tárgy). Перші три категорії мають республіканське, останні дві - місцеве значення.

Угорщина - одна із найменш заліснених країн нашого континенту. Тільки 17 % її поверхні покривають ліси, переважно широколистяні, 6,6 млн

га землі зайнято сільськогосподарськими культурами. В країні велика увага приділяється вирощуванню швидкорослих деревних порід - акації, гібридних сортів тополі, верб тощо.

Завдяки сприятливим екологічним умовам флора і фауна Угорщини відзначається багатством і видовою різноманітністю. В країні нараховується 2150 видів судинних рослин і близько 30 тис. видів безхребетних і хребетних тварин. У природоохоронному відношенні особливий інтерес становлять ендемічні і реліктові таксони, середземноморські і балканські види, види на межі ареалу

Досить критичний стан з охороною диких тварин. У країні законом передбачена охорона 414 видів хребетних і 153 видів безхребетних тварин. Серед хребетних охороняється 48 видів ссавців, 319 видів птахів та 18 видів риб.

Для вирішення практичних питань охорони природи в 1978 р. в країні створена державна установа по охороні середовища і природи (Országos Környezet és természetvédelmi hivatal (ДУОСП), якій підпорядковані обласні інспекції охорони навколишнього середовища і природи та дирекції національних парків. Науковими розробками по захисту природи займається створений в 1980 р. відомчий Інститут охорони навколишнього середовища (Környezetvédelmi intézet). Він працює і зараз і нараховує близько 200 штатних співробітників [33].

У 1981 р. прийнято спеціальний закон, який зобов'язує узгоджувати всі проекти індустріальних підприємств країни з комплексними екологічними експертизами при згаданих установах [33].

Разом з державними і науковими установами активну участь в охороні навколишнього середовища бере громадськість. До громадських організацій, що займаються вивченням і охороною природи, належать Угорське орнітологічне товариство, Угорське товариство друзів природи. Велику природоохоронну роботу здійснюють також громадські патрулі по охороні навколишнього середовища.

В теперішній час ПЗФ Угорщини включає в себе 10 національних парків, 35 зон охорони ландшафту та 145 невеликих заповідників. Національна політика в галузі управління та управління ООПТ реалізується через міністра сільського господарства (державного секретаря з питань навколишнього середовища) [37]. Два з десяти національних парків країни - Хортобадь і Аггтелек включені також до списку всесвітньої культурної спадщини ЮНЕСКО.

ВИСНОВКИ

Природоохоронні території — це ділянки землі, водної поверхні і повітряного простору над ними, де розміщуються природні комплекси й об'єкти, які мають особливе природоохоронне, культурне, естетичне, рекреаційне та оздоровче значення, рішенням органів державної влади вилучені повністю або частково із господарського користування і для яких встановлений режим особливої охорони. У багатьох країнах при розгляді природоохоронних територій використовують термін *protected areas*, що означає захищені або природоохоронні території. Відповідно до Конвенції про біорізноманіття, природоохоронна територія – це географічно визначена територія, яка виділяється, регулюється та використовується для досягнення конкретних природоохоронних цілей. Природоохоронні території відносяться до об'єктів загальнонаціонального надбання. Такими є всі державні природні заповідники і національні парки, а також природні заказники.

Історія природоохоронних територій, що охоплює більше ніж сторіччя, дає змогу розкрити глибокий зміст етапу становлення сучасних поглядів на значимість природоохоронних територій у житті людей. Цей тривалий процес, що охопив джерела всього різноманіття форм дбайливого становлення до природного середовища, багато в чому сприяв і навіть визначив напрями гармонізації співіснування природи й суспільства. Звичайно, із часів організації перших природоохоронних об'єктів багато чого дуже змінилося. Однак основним об'єднуючим аспектом нашого розуміння цінності живої природи з поглядами минулих поколінь є глибоке усвідомлення унікальності всього живого на Землі, неповторності величі природи, уразливості її структур до нерозумної природоексплуатуючої діяльності людини.

На кожному етапі історичного розвитку людства завдання, які виконуються природоохоронними територіями, визначалися характером взаємовідносин людини з природним середовищем, ступенем використання природних ресурсів та потребами суспільства. Розвиток природоохоронних концепцій від примітивних до сучасних пройшов кілька послідовних етапів:

1. Етап поресурсної охорони, насамперед окремих видів тварин і рослин, який з XVIII ст. базується на систематизованих знаннях про флору, фауну й народногосподарське значення природних ресурсів.
2. Етап територіальної охорони природи (із середини XIX ст.), що розвивався на основі досягнень ботаніки, зоології, географії, геології;
3. Сучасний етап екологічної охорони, характерною особливістю якого є науково-інтегральний підхід до вирішення цієї проблеми, зокрема створення глобальної природоохоронної системи.

Природоохоронні території сприяють інтеграції зусиль країн у боротьбі з пожежами, браконьєрством, незаконною торгівлею, насамперед рослинною і тваринною сировиною. Помітно зростають переваги таких територій у розвитку туризму, екологічному вихованні, поширенні інформаційних матеріалів. В економічному сенсі використання таких територій сприяє раціональному природоохоронному господарюванні. Серед природоохоронних територій особливого значення набувають біосферні резервати, що створюються з метою охорони природних екосистем як унікальних для Європи та світу загалом, так і типових для різних регіонів.

Кількість природоохоронних територій за останнє десятиліття збільшилася. Разом з тим, незважаючи на зростання кількості і розмірів природоохоронних територій, продовжується втрата біорізноманіття. Тому природоохоронні території не виконують покладених на них функцій, існуюча їх система є неефективною, внаслідок чого втрата біорізноманіття відбувається швидкими темпами.

ПЕРЕЛІК ДЖЕРЕЛ ПОСИЛАННЯ

1. IUCN [The World Conservation Union], 1994. Guidelines for protected area management categories. IUCN, Gland, Switzerland and Cambridge, UK. URL: www.wild.org/wp.../IUCN-Protected-Area-Catagories.pdf. Access date June, 20, 2018 (дата звернення: 20.09.2019).
2. Севильская стратегия для биосферных резерватов. М.: Изд-во Центра охраны дикой природы, 2000. 30 с. URL: [//wwf.ru/resources/publications/booklets/sevilskaya-strategiya-dlya-biosfernykh-rezervatov/](http://wwf.ru/resources/publications/booklets/sevilskaya-strategiya-dlya-biosfernykh-rezervatov/) Access date June, 20.2018 (дата звернення: 20.09.2019).
3. Екологічна модернізація в системі охорони атмосферного повітря в регіонах України / А.В. Степаненко та ін. Київ, 2016. - 285 с.
4. Яцик А.В. Водні ресурси: використання, охорона, відтворення, управління / Яцик А.В. та ін. Київ, 2007. -360 с.
5. Нікітченко О.Ю. Конспект лекцій з дисципліни “Промислова екологія” (для студентів 3 курсу денної форми навчання за напрямом підготовки 6.170202 “Охорона праці”) / Харк. нац. акад. міськ. госп-ва. Харків: ХНАМГ, 2013.-164 с.
6. Яцик А.В. Екологія біорізноманіття. Підручник./ Яцик А.В. та ін.; за ред. А.В. Яцика. Київ, - 2013. - 408 с.
7. Алимкулов С.О., Алматова У.И., Эгамбердиев И.Б. Отходы — глобальная экологическая проблема. Современные методы утилизации отходов // Молодой ученый. 2014. №21. С. 66-70.
8. Зеркалов Д.В. Проблеми екології сталого розвитку: Монографія. Київ: Основа, 2013. 430 с.
9. Зеленська В.А. Основи екології : Навчальний посібник. Краматорськ : ДДМА, 2011. 208 с.
10. Пискулова Н.А. Экология и глобализация: монография. Москва: МГИМО – Университет, 2010. 209 с.

11. Сталий розвиток суспільства: навчальний посібник / авт.: А. Садовенко, Л. Масловська, В. Серета, Т. Тимочко. – 2 вид. – К.; 2011. – 392 с.
12. Про Основні напрями державної політики України у галузі охорони довкілля, використання природних ресурсів та забезпечення екологічної безпеки: Постанова Верховної Ради України від 05.03.1998р. № 188/98-ВР// База даних «Законодавство України»/ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/188/98> (дата звернення: 20.08.2019 р.)
13. Про Державну національну програму «Освіта (Україна XXI століття): Постанова Кабінету Міністрів України від 3.11.1993 року № 896 // База даних «Законодавство України» / ВР України. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/896-93-пу> (дата звернення: 20.08.2019р.)
14. Про затвердження Концепції національно-патріотичного виховання дітей і молоді, заходів щодо реалізації Концепції національно-патріотичного виховання дітей і молоді та методичних рекомендацій щодо національно-патріотичного виховання у загальноосвітніх навчальних закладах / Наказ Міністерства освіти і науки України від 16.06.2015 №47154 // База даних «Законодавство України» / ВР України. URL: http://ru.osvita.ua/legislation/Ser_osv/47154/ (дата звернення: 21.08.2019 р.)
15. Про концепцію екологічної освіти в Україні:Рішення Колегії Міністерства і освіти України від 20.12.2001 р. № 13/6-19// База даних «Законодавство України»/ ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v6-19290-01> (дата звернення: 21.08.2019 р.)
16. Державний стандарт освіти // Офіційний сайт Міністерства освіти і науки України /URL: <https://mon.gov.ua/ua/osvita/zagalna-serednya-osvita/derzhavni-standarti>. (дата звернення: 21.08.2019 р.)
17. Основи екології. Заверуха Н.М., Серебряков В.В., Скиба Ю.А. Навчальний посібник. — К.: Каравела, 2017. — 304 с.
18. Рідна природа/ Науково-популярний журнал / URL:<https://ridnapriroda.wordpress.com/2004/12/22/громадський-екологічний-рух-світова/> (дата звернення: 20.04.2019 р.)

19. Екологічний рух в Україні / М.О.Алексієвець; Терноп. держ. пед. ун-т ім. В.Гнатюка. - Т. : Лілея, 1999. - 275 с. - Бібліогр.: с. 247-275. - укр.
20. Гудаев Т.Х. Экологическая политика и экологическое движение в современном мире // Молодой ученый. — 2014. — №20. — С. 81-83. — URL <https://moluch.ru/archive/79/14212/> (дата звернення: 18.10.2019 р.).
21. Орхуська конвенція: Конвенцію ратифіковано Законом від 06.07.1999 р. № 832-XIV// База даних «Законодавство України» / ВР України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/main/994_015 (дата звернення: 20.08.2019 р.)
22. Запрет меха в мире//Центр защиты прав животных «Вита». URL: <http://www.vita.org.ru/fur/law.htm> (дата звернення: 26.04.2019 р.).
23. Об ответственном обращении с животными и о внесении изменений в отдельные законодательные акты Российской Федерации : Федеральный Закон от 19.12.2018 №498-ФЗ. URL: <http://www.consultant.ru/cons/cgi/online>. (дата звернення: 28.04.2019 р.).
24. Проект Закону про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо вдосконалення правового регулювання утримання та розведення сільськогосподарських тварин в Україні від 21.02.2019 р. №10019-2 // База даних «Законодавство України» / ВР України. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1 (дата звернення: 28.04.2019 р.).
25. Всемирное общество защиты животных //Википедия:Свободная энциклопедия. URL:<https://ru.wikipedia.org/wiki/>(дата звернення: 18.04.2019р.).
26. Всемирный фонд дикой природы нанимает рейнджеров для борьбы с браконьерством. Они пытаются и убивают людей — и фонд знает об этом//Meduza. meduza.io. URL:<https://meduza.io/feature/2019/03/05/vsemirnyy-fond-dikoy-prirody-nanimaet-reyndzherov-dlya-borby-s-brakonierstvom-oni-pytayut-i-ubivayut-lyudey-i-fond-znaet-ob-etom> (дата звернення: 20.04.2019 р.).
27. Екологічне право в запитаннях та відповідях : навч. посіб. / А. П.Гетьман, та ін. ; за ред. А. П.Гетьмана. Харків : Право, 2017.- 208 с.

28. Екологія Підручник / С.І.Дорогунцов, К.Ф. Коценко, М.А. Хвесик та ін. — К.: КНЕУ, 2005. — 371 с.
29. Штильмарк Ф. Р. Определение и смысл заповедности: Организация заповедного дела. — Алма-Ата, 1985. -276 с.
30. Landesverordnung zur Abwehr von Gefahren für die öffentliche Sicherheit durch Kampfmittel (Kampfmittelverordnung) Vom 7. Mai 2012 URL:<http://www.gesetzerechtsprechung.sh.juris.de/jportal/>; jsessionid. (дата звернення: 20.10.2019 р.)
31. Bundesnaturschutzgesetz (BNatSchG)//Portal Bundesrecht.— URL:http://bundesrecht.juris.de/bnatschg_2009/11.html (дата звернення: 20.10.2019р.)
32. Польща / Вікіпедія URL:<http://uk.wikipedia.org/wiki/>
33. Стойко С. Заповідні екосистеми Карпат // Стойко С., Гадач Е., Шимон Т., Михалик С./ Львів: Світ, 1991. - 248 с.
34. Ustawa z dnia 16 kwietnia 2004 r. o ochronie przyrody (Dz. U z 2004 r. Nr 92, poz. 880)– [Cited 2012, 10 wrzes.]. – URL:<http://mos.gov.pl/> (дата звернення: 22.10.2019р.)
35. Bochenek D. Ochrona środowiska 2017/Informacje i opracowanie statystyczne GUS– Październik 2017. – [Cited 2017, 10 wrzes.] URL:http://www.stat.gov.pl/cps/rde/xbcr/gus/se_ochrona_srodowiska_2017.pdf. (дата звернення: 10.11.2019 р.)
36. Список национальных парков Румынии / Вікіпедія URL:https://ru.wikipedia.org/wiki/Список_национальных_парков_Румынии (дата звернення: 10.11.2019р.)
37. Список_национальных_парков_Венгрии/Вікіпедія URL: https://wiki2.org/ru/Список_национальных_парков_Венгрии (дата звернення: 10.11.2019 р.)